

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Husitská teologická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Problematika šikany na 2.stupni základních škol

The issue of bullying second level primary schools

Vedoucí bakalářské práce:
Mgr. Lenka Chittussiová

Praha 2014

Petra Obrová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat všem lidem, díky kterým mohla tato bakalářská práce vzniknout. Předem chci poděkovat Mgr. Lence Chittussiové za velmi vstřícný, laskavý a tolerantní přístup při vedení této práce. Dále bych chtěla poděkovat všem ředitelům škol, kteří mi umožnili vykonat na jejich školách průzkum. V neposlední řadě děkuji školním metodikům prevence, že si na mne udělali čas a snažili se mi zodpovědět všechny mé otázky.

.....
Petra Obrová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Problematika šikanování na 2.stupni základních škol vypracovala samostatně a výhradně s použitím citované odborné literatury a elektronických zdrojů. Tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

podpis

Anotace:

Bakalářská práce nazvaná Problematika šikany na 2. stupni základních škol je rozdělena na dvě základní části, na teoretickou a praktickou část. Teoretická část shrnuje základní poznatky o této problematice, definuje pojmy agrese, šikana, projevy a stádia šikany, účastníci šikany, řešení šikany a prevence šikany. Poslední kapitola teoretické části je věnována organizacím, které se problematikou šikany zabývají. Praktická část je věnována zejména průzkumu, v jaké míře jsou děti s problematikou šikany seznámeni.

Klíčová slova:

agrese, šikana, projevy šikany, prevence šikany, účastníci šikany, řešení šikany

Annotation:

The thesis called The issue of bullying second level primary schools is divided into two parts, the theoretical and practical part. The first part summarizes the basic knowledge about this issue, defines the concepts of aggression, bullying, symptoms and stages of bullying, participants bullying, dealing of bullying and bullying prevention. The last chapter is devoted to survey the extent to which children are familiar with the issue of bullying.

Keywords:

aggression, bullying, signs of bullying, bullying prevention, participants bullying, dealing with bullying

Obsah

Úvod.....	6
1. Agresivita a agrese.....	8
2. Šikana a šikanování.....	10
2.1. Znamky šikany.....	11
3. Stádia vzniku šikany.....	13
4. Příčiny vzniku šikany.....	16
5. Účastníci šikany.....	18
5.1. Agresor.....	18
5.2. Oběť.....	20
5.3. Přihlízející aneb mlčící většina.....	21
6. Řešení šikany.....	23
7. Prevence šikany.....	25
8. Organizace zabývající se problematikou šikany.....	27
9. Cíle a průběh průzkumu	30
9.1. Metodologie – dotazník a polostrukturovaný rozhovor.....	30
9.2. Hypotézy.....	31
10. Analýza sebraných dat.....	32
10.1. Malotřídní škola.....	32
10.2. Venkovská škola	41
10.3. Městská škola.....	49
11. Vyhodnocení hypotéz.....	58
Závěr.....	61
Resume.....	62
Seznam odborné literatury.....	63

Úvod

„Školáci si na mobil nahráli brutální mlácení“ článek z 29.5.2007, zdroj novinky.cz.
„Brutální šikanu na Hodonínsku si děti natočily na video“ reportáž ze dne 22.12.2009, autor ČT 24.
„Zmlátili spolužáka kvůli oblečení. Skončil na JIP“ reportáž z 28.1.2010, zdroj tn.nova.cz.
„Šikana na základce: Vypal jí už jednu, křičeli spolužáci“ článek ze dne 16.11.2011, zdroj blesk.cz.
„Patnáctiletí kluci v autobuse pálili desetiletého zapalovačem“ článek z 24.7.2012, zdroj novinky.cz.
„Nechutná šikana: Osmák se smál, když ponižovaný žák brečel“ reportáž ze dne 19.11.2012, zdroj tn.nova.cz.
„Šikana je mezi žáky vnímána jako skvělá vlastnost“ článek ze dne 28.1.2013, zdroj novinky.cz.
„Devítiletý Brit se oběsil kvůli šikaně, týrali ho, že byl bílý“ článek z 25.2.2013, zdroj novinky.cz.
„Agresivní oběť mlátí i svazují. Školy obchází strašák šikany“ článek ze dne 3.5.2013, zdroj denik.cz.
„Dvanáctiletá dívka se zabila po téměř roční šikaně“ článek ze dne 16.9.2013, zdroj novinky.cz...

Toto je několik málo vybraných nadpisů jejichž články hovoří o šikaně. Téma šikany je hodně medializováno a je evidentní, že šikana je celospolečenský problém. I přes onu medializaci a neustále se opakující průzkumy existuje spousta lidí, kteří před touto problematikou zavírají oči, či tento problém zlehčují a podceňují. Velkou četnost šikany potvrzují také opakované průzkumy, které ukazují, že se její obětí stává až 40% dětí školního věku a dokonce 44% dětí přiznalo, že se někdy staly jejichmi svědky.¹ Proto si myslím, že je důležité aby se s informacemi o šikaně neustále pracovalo, a obzvláště všude, kde se působí na děti a mládež.

Žijeme ve světě, kdy je potřeba mít „ostré lokty“, což je vštěpováno i dnešní mládeži. Agresivita je jistě přirozenou součástí lidského života, ale kde je hranice mezi zdravou agresí a průbojností a agresí, která vede k něčemu tak nebezpečnému a patologickému jako je šikana? A co se týká agresivity v určitých vývojových stádiích, tak období puberty a dospívání je popisováno jako „bouřlivé období“ či období vzdoru. I proto jsem se ve své práci zaměřila na žáky z 2. stupně základních škol.

Bakalářská práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. Teoretická část se

¹ Vágnerová K., Minimalizace šikany

zaměřuje na definici šikany a vymezení pojmů, které se šikanou úzce souvisí, jako například – stádia šikany, příčiny vzniku šikany, účastníci šikany, řešení a prevence šikany. Teoretickou část uzavírá kapitola v níž jsou zmíněny základní organizace na které je možno se v případě potřeby obrátit.

Dominantou praktické části jsou výsledky dotazníkového šetření na jednotlivých školách. Cílem praktické části bylo zejména zjistit, jak jsou žáci informovaní o problematice šikany a do jaké míry si uvědomují snahu svých škol o snižování, či eliminaci tohoto problému. Dotazníkové šetření je doplněno o rozhovory se školními metodiky prevence.

1. Agresivita a agrese

Agresivita a šikana spolu úzce souvisí. Stručný psychologický slovník uvádí, že agresivita je „sklon k útočnému jednání; reakce na pocit ohrožení, osobnostní rys, příznak duševní choroby; úzkost, vnitřní napětí.“²

Říčan se zabývá teorií agrese podrobněji a odkazuje na vlivné psychiatry a psychology. Zejména hovoří o teorii Stanislava Grofa, který odkazuje na důležitou funkci agrese při porodu, kdy se plod prodírá porodními cestami a přitom cítí, že mu jde o život a je schopen použít agresi proti svému bližnímu. Tím vysvětluje, že pokud „je člověk doopravdy zlý, tak znovu prožívá, aniž o tom ví, svůj porod a chová se, jako by mu šlo o život.“ Dále však odkazuje na řadu dalších psychologů, kteří vidí agresi, jako naučené chování, které si osvojíme na základě zkušeností. „Z dítěte se stává vysoce agresivní člověk postupně, a to tak, že si pamatuje ty způsoby svého vlastního jednání, které vedou k úspěchu.“³ Proto je důležité, aby děti nezažívaly úspěchy na základě agresivního jednání, jelikož si následně vytvoří mnoho agresivních scénářů, ze kterých si postupně odvozují zásady, podle kterých se chovají v nové situaci. Tím dospívají k názorům, postojům a hodnotám, které nakonec řídí jejich jednání. Při vytváření různých postojů a scénářů je důležité okolí a lidé, v nichž mají děti svůj vzor.⁴ Když se dítě často setkává s různými druhy agrese ve svém nejbližším okolí, je dosti pravděpodobné, že se samo k agresi uchýlí.

Od agresivity jsme se dostali k pojmu agrese. Hartl ve svém slovníku agresi vysvětluje jako „nepřátelství; útok, útočnost vůči osobě na cestě k uspokojení potřeby.“⁵ Tvrzení, že jde o útok potvrzuje také slovník Larousse podle něhož je agrese „brutální a náhlý útok na osobu, aniž došlo k provokaci.“ Avšak agrese nemusí znamenat nutně fyzické napadení, ale zahrnuje také slovní ataky mezi které lze zařadit například ponižující návrhy, nadávky, výhrůžky apod.⁶ Je prokázáno, že sklon k agresi, ať už je daný pudově, nebo získaný učením, je u mnoha lidí velmi silný, i když zůstává skrytý. Toto tvrzení mimo jiné potvrzuje také pokus amerického psychologa Milgrama. Ten pomocí vysokoškolských studentů, kteří byli údajně najati jako asistenti výzkumu, při kterém se měl zjišťovat vliv trestu na učení. Úkolem asistentů bylo trestat pokusné osoby elektrošoky, pokud chybovaly při učení. Většina oslovených se snadno

² Hartl P., Stručný psychologický slovník, str. 11

³ Říčan P., Agresivita a šikana mezi dětmi, str. 23

⁴ Říčan P., Agresivita a šikana mezi dětmi

⁵ Hartl P., Stručný psychologický slovník, str. 11

⁶ Bourcet S., Cravillonová I., Šikana ve škole, na ulici, doma

dala přimět k tomu, aby pokusné osoby trestala elektrickými šoky zvyšující se intenzity, i přes nářek pokusných osob.⁷

Mezi jednotlivými osobnostmi jsou velké rozdíly v agresivitě, to znamená – jak agresivně se v různých situacích chovají a co při tom prožívají. Tyto rozdíly jsou výsledkem rozdílů v individuální genetické výbavě i v tom, co člověk prodělal v období před narozením až po dospělost. Samozřejmě, že velkou roli hraje rodinná výchova a prostředí. Je však jisté, že společnost může určitým způsobem agresii regulovat a omezovat.⁸

⁷ Říčan P., Janošová P., Jak na šikanu

⁸ Říčan P., Janošová P., Jak na šikanu

2. Šikana a šikanování

„Slovo šikana pochází z francouzského slova chicane, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, apod. U nás tento pojem zavedl pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první otevřeně promluvil o problematice šikany v armádě.“⁹

Šikana je tělesné, psychické nebo spojené ponižování nebo týrání jedinců jinými jedinci, nejčastěji ve vrstevnických skupinách. Původci šikany bývají jedinci tělesně silnější, starší, vyspělejší, či v početní převaze. „Šikana je ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit. Obyčejně se hovoří o šikaně tehdy, když jde o opakované jednání.“¹⁰

Podobnou definici udává i Slabikář násilí páchaného na dětech: Pojem šikanování „označuje fyzické i psychické omezování či týrání jedince v kolektivu. Může mít podobu opakovaného pronásledování, zotročování, záměrného a zbytečného obtěžování, nespravedlivého obviňování, záměrného sužování a manipulace.“¹¹

P. Říčan a P. Janošová hovoří o šikaně přímé a nepřímé. Přímá šikana zahrnuje násilí všeho druhu – fyzické ubližování, ponižování, slovní napadání. Přímá forma šikany spočívá především v sociální izolaci. Hlavním znakem je, že dítě je přehlíženo a vyčleněno, jeho názory a nápady se neberou na vědomí. Někdy může být tato forma trýznivější, než-li přímá šikana.

Dle M. Koláře lze šikanování členit na přímé a nepřímé, fyzické a verbální, aktivní a pasivní. Kombinacemi těchto tří dimenzí vznikne osm kruhů šikanování:

- Fyzické přímé aktivní šikanování – útočníci oběti fyzicky ubližují např. škrtní jej, kopou, fackují.
- Fyzické aktivní nepřímé – „Kápo“ pošle své přísluhovače, aby oběť zbili. Oběti jsou též ničeny věci.
- Fyzické pasivní přímé – Agresor nedovolí oběti, aby dosáhla svého cíle. Např. Oběť si nemůže sednout do lavice, jít se projít na chodbu, apod.
- Fyzické pasivní nepřímé – Agresor o své oběti rozhoduje, odmítá splnění požadavků.

⁹ Říčan P., Agresivita a šikana mezi dětmi, str. 25

¹⁰ Říčan P., Janošová P., Jak na šikanu, str. 21

¹¹ Röslerová P., Slabikář násilí páchaného na dětech

Např. Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na záchod.

- Verbální aktivní přímé – Nadávání, urážení, zesměšňování.
- Verbální aktivní nepřímé – Rozšiřování pomluv. Patří sem i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.
- Verbální pasivní přímé – Ignorace, neodpovídání na pozdrav či otázku.
- Verbální pasivní nepřímé – Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.¹²

2.1. Znamky šikany

Znamky šikany mohou být různě závažné a různě četné. P. Řičan rozlišuje přímé a nepřímé znamky šikany takto:

Přímé znamky šikany

1. Posměch, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování, hrubé žerty na adresu dítěte.
2. Kritika dítěte, opakované výtky na jeho adresu, zejména ty, které jsou pronášené nepřátelským až nenávisným tónem.
3. Příkazy, které dítě dostává od jiných dětí a skutečnost, že se jim dítě podřizuje bez zjevné dobrovolnosti.
4. Honění, strkání, pošťuchování, rány, které třeba nejsou zvláště silné, ale je nápadné, že se dítě stáhne a neoplácí je.
5. Rvačky, v nichž je jeden z účastníků slabší a snaží se uniknout.

Nepřímé znamky šikany

1. Dítě je o přestávkách často samo, spolužáci s ním nehovoří, nejeví o něj zájem.
2. Při týmových sportech bývá dítě voleno do mužstva mezi poslednímy.
3. O přestávkách vyhledává přítomnost pedagogů.
4. Má-li promluvit před třídou, je nejistý, ustrašený.
5. Působí smutně, stísněně, má často blízko k pláči.
6. Školní prospěch se někdy náhle a nevysvětlitelně zhoršuje.
7. Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, případně rozházené.
8. Mívá zašpiněný nebo poškozený oděv.

¹² Kolář M., Bolest šikanování

9. Odřeniny, škrábance, modřiny nebo řezné rány, které nedokáže uspokojivě vysvětlit.¹³

¹³ Říčan P., Agresivita a šikana mezi dětmi

3. Stádia vzniku šikany

Stádia vzniku šikany dle M. Koláře:

1. Zrod ostrakismu – ostrakizovaný žák je skupinou přehlížen, není uznáván jako plnohodnotný člen skupiny. Stručný psychologický slovník jako ostrakismus uvádí „postoj vyjadřující ignorování, lhostejnost a přehlížení jiné osoby.“¹⁴ Ostrakismus může přerůst do dalšího stádia.
2. Fyzická agrese a přitvrzování manipulace – jde o stádium, kdy se upevní skupina na účet „obětního beránka“. Žáci se zaměří na nejzranitelnějšího spolužáka, který jim slouží jako zdroj „zábavy“. Další vývoj však závisí na míře pozitivního zaměření skupiny a na postojích žáků k šikanování. Pokud ve skupině panuje soudržnost a kamarádské vztahy a převažují pozitivní morální hodnoty, pokusy o šikanování neuspějí. V opačném případě se může vyvinout další stádium šikany, které M. Kolář nazývá: Klíčovým momentem – vytvoření jádra.
3. Klíčový moment – vytvoření jádra, tento moment nastává v případě, pokud se ve skupině nestanovila pevná pravidla přitvrzeným manipulacím, jelikož se ve velkých případech utvoří skupinka agresorů, „úderné jádro“. Tito žáci začnou šikanovat nejvhodnější oběti (ostrakizovaní žáci; žáci, kteří jsou v žebříčku oblíbenosti považováni za „slabé“). Tehdy se rozhoduje, zda se toto počáteční stádium překlene do stádia pokročilého a to v případě, pokud se nezformuje silná pozitivní podskupina, která by mohla vytvořit jakousi rovnováhu, tak může tažení „tyranského úderného jádra“ pokračovat.
4. Většina přijímá normy agresorů – v této fázi jsou normy agresorů přijaty většinou skupiny a tím se stanou nepsaným pravidlem, málokdo se skupině dokáže postavit. Skupina pro okolí zůstává na pohled stejná, ale vztahy a dynamika uvnitř se změnila. Pedagogické rady a autorita ustupují do pozadí. Nyní se i mírní žáci začnou podílet na šikanování spolužáka a prožívají přitom uspokojení. Pokud nepřijde radikální zásah zvenčí obvykle nastane páté stádium.
5. Totalita neboli dokonalá šikana – normy agresorů jsou přijaty nebo respektovány všemi. Třída je rozdělena na dvě sorty – otrokáře a otroky. Otrokáři využívají na svých otrocích všechno, co je využitelné: od materiálních hodnot (peněz a osobních věcí) až

¹⁴ Hartl P., Stručný psychologický slovník, str. 169

po jejich tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti apod. Brutální násilí je považováno za normální, dokonce za výbornou legraci. Zbytky lidskosti jsou vytěšněny alternativní identitou, přijímající ideologii násilí, v níž není místa pro soucit s utrpením a kde zcela chybí pocit viny.

Říčan a Janošová se svým způsobem také zaobírají stádií šikany. Objasňují tento vývoj pohledem na skupinu jako na celek, který má dvě tváře. První tvář je tvář oficiální, tedy ta, které vládou pedagogové, pod jejichž vedením se třída učí vědomostem, sociálním dovednostem i zásadám a hodnotám demokratické společnosti. Čím schopnější pedagog, tím jsou tyto hodnoty ve skupině silnější. Zároveň však ve třídě probíhá dění, které zůstává učitelům skryto. Tato tvář, která je nepřístupná dospělým je dle Říčana a Janošové nazývána jako „ilegální“ či „undergroundová“. „Ilegální struktura se vytváří v každé školní třídě, podporuje ji i normální vývojový proces – tendence vrstevnické skupiny k autonomii, k nezávislosti na dospělých.“¹⁵ Skupina má samozřejmě i svá pravidla a normy. Mezi tyto normy patří zásada - „vyřizovat si své věci mezi sebou“, bez zásahu dospělého. Z toho plyne i jedna z nejdůležitějších zásad, kterou je „nežalovat“.

Je důležité, aby měla oficiální struktura nad ilegální strukturou rozhodnou převahu. V tomto případě se ilegální skupina stává celkem neškodná. V opačném případě a v případě, jsou-li ve třídě vlivní jedinci s antisociálními sklony, se ilegální struktura pod jejich vlivem zesiluje a může zcela převládnout. Pak platí právo silnějšího, skupina je hierarchizována. Tomu odpovídá i sklon slabších podřizovat se vůdci, ať už ze strachu, či z obdivu. Pokud se autonomie skupiny zvrhne v solidaritu „zločinců“ nastane ve fungování skupiny určitý posun. Dětský kolektiv od svých členů vyžaduje přizpůsobení, vyvíjí na ně socializační tlak.

„Socializační tlak je mocnou silou jak v oficiálním, tak v ilegálním, tajném životě třídy. Zde ovšem „socializace“ znamená přizpůsobit se zvyklostem a pravidlům, které odporují školnímu řádu, a často vůbec tomu, co platí ve společnosti, jež se řídí zákony a vžitými pravidly slušného jednání. Kde tajný život převládne a získává výrazně antisociální podobu, není už svoboda jednotlivce založena na právu, ale na síle a schopnosti prosadit svou vůli, případně ji vnutit druhým. Rozhoduje vůdce a jeho tlupa. Kdo se jim nepodřídí, je bit. Platí pověstný zákon džungle, nebo – uijeme-li jiné metafory – zákon podsvětí, případně „totalitní diktatura“. Vládne strach. Socializační tlak na jedince, který tak či onak vybočuje, za normálních okolností prostěšný a funkční, se v podmínkách přebujelého tajného života třídy

¹⁵ Říčan P., Janošová P., Jak na šikanu, str. 49

zvrhává v šikanu. Kde přestane platit právo, padnou i zábrany proti násilí a agresi. Změní se kolektivní mentalita, „duch třídy“. Pak se stane týrání a zotročování bezbranných oblíbenou zábavou.“¹⁶

¹⁶ Říčan P., Janošová P., Jak na šikanu, str. 51

4. Příčiny vzniku šikany

Příčin a důvodů pro vznik šikany je mnoho a jsou rozmanité. Podle P. Říčana jsou některé zřejmé na první pohled a některé jsou objevitelné pouze pokud půjdeme do hloubky problému. Jako velmi důležitou skrytou příčinu považuje – *tlak kolektivu*. Tento výraz spojuje s tím, že společnost od mužského pokolení vyžaduje určitou míru mužské tvrdosti a odolnosti, snaží se potírat a popírat vše co by mohlo působit jemně, měkce a zženštile. Pokud se tento tlak k mužnosti určitým způsobem zvrhne a zdegeneruje může to být také jedna z příčin vedoucích ke vzniku šikany. Ovšem motivů, které se na šikaně „pasou“ je mnohem více. První z nich je *touha po moci*, přání ovládat druhé. „Když lidi ovládáme, pomůže nám to splnit jiná přání, uspokojit jiné potřeby (např. zmocnit se nějaké věci, vynutit si různé služby a výhody)“. Avšak to není vše, může jít o zcela mocenský vliv (touha někoho ovládat). Dalším motivem může být i pohnutka ke *krutosti*. „Psychoanalytici objevili, že tento motiv lze u většiny lidí probudit; někdy až příliš snadno.“¹⁷ Při šikaně hraje i určitou roli *zvědavost*. Trýznitel zkoumá reakce své oběti, chce zjistit, co je „pod povrchem“. Se zvědavostí je spojena i *touha po stále silnějších vzrušujících zážitcích*, po senzaci.

Stejně příčiny jako P. Řičan uvádí také L. Lovasová, která příčiny vzniku šikany doplňuje i třemi podmínkami, které jsou zapotřebí aby se šikana mohla plně rozvinout. První podmínkou je *přítomnost potencionálního šikanujícího agresora*. Druhou podmínkou je *přítomnost potencionální oběti šikanování*. A třetí podmínkou je *přítomnost takového klimatu skupiny, která připustí šikanování*, potažmo mu nezabrání.

Ve společném díle se P., Řičan a P. Janošová zaměřují na příčiny individuální, dané vlastnostmi agresorů i obětí. „Mezi běžné motivy agresorů patří „bavení“ třídy, u chlapců předvádění se před dívkami. Ve hře však bývá i sadistické uspokojení z týrání jiné lidské bytosti, pocit moci a nadřazenosti (kompenzace pocitu méněcennosti). Šikanování přináší agresorům často přímý zisk z vykořisťování oběti.“¹⁸

Evidentně je důvodů více, ale M. Kolář vyzdvihuje dvě příčiny, které vedou k modifikaci z ostrakismu do fyzické agrese. Není ojedinělé, že se tyto dvě příčiny vzájemně

¹⁷ Řičan P. Agresivita a šikana mezi dětmi, str. 30

¹⁸ Řičan P., Janošová P., Jak na šikanu, str. 23

podmiňují:

1. „V náročných situacích (strach z těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem, apod.), kdy ve skupině stoupá napětí, mohou začít přehlížení žáci instinktivně sloužit jako ventil.
2. V jedné třídě se sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své „přirozenosti“ od samého počátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb. V tomto případě je v popředí krajně nepříznivá konstelace žáků. Zážitek, jak chutná moc, když biji a týrám někoho slabého a ustrašeného, může vyvolat u disponovaných jedinců prolomení posledních zábran – začínají své agresivní chování opakovat.“¹⁹

Velmi zajímavý pohled na příčiny šikany uvádí M. Elliottová ve svém díle *Jak ochránit své dítě*. Podle ní je potřeba rozlišovat mezi jedinci, kteří chtějí někoho potrápit jen krátkodobě, aby si ventilovali okamžité rozrušení a mezi chronickými šikanovateli, jejichž chování je narušené po všech stránkách.

Ke krátkodobému šikanování se mohou uchýlit děti, které se ocitají v momentální obtížné situaci (rozvod rodičů, nový přírůstek do rodiny, úmrtí člena rodiny, zneužívání některého druhu, apod.). V tomto případě jde o snahu o odreagování se od nepříjemné reality právě šikanováním ostatních.

Elliottová si pokládá otázku, proč se z některých dětí stávají chroničtí trýznitelé. Zároveň si však odpovídá tím, že tyto „děti jsou zkažené už z domova. Jsou to děti, které jsou rozmazlené, egocentricky přesvědčené, že musejí od svého okolí získat vše, co si zámánou, a že nikdo jiný kromě nich samotných nemá prakticky žádná práva. Jiné děti nesou následky špatné výchovy.“²⁰

¹⁹ Kolář M., *Bolest šikanování*, str. 36

²⁰ Elliottová M., *Jak ochránit své dítě*, str. 87

5. Účastníci šikany

Téměř ve všech publikacích, které se problematikou šikany zabývají se vyskytují tyto účastníci šikany: agresor, oběť a přihlížející, Kolář jako účastníky uvádí také např. pedagoga a rodiče zúčastněných dětí. Říčan a Janošová dokonce šikanu označují jako „Hru o osmi hráčích“. Kromě výše uvedených aktérů poukazují také na roli zastávce (nebo-li spolužáka, který se aktivně zastává oběti), důležité je i zmínění místní komunity a celé společnosti jako účastníka šikany.

5.1. Agresor

Osobnost agresora může mít mnoho různých podob. Jedním z největších společných znaků agresora je snaha, či potřeba dominovat a ovládat okolí.²¹ Agresoři jsou také velmi často vykreslováni jako ti „silní“ a to nejen z fyzického hlediska*. Jsou to ti, kteří umí lépe skrývat své strachy a zneužívat strach druhých. Při konfliktu umí potlačovat nejistotu a zvládají reagovat „silně“ (v očích svých spolužáků).²²

Elliottová na agresory nahlíží ze dvou stran, vždy však problém pramení ve výchovném prostředí: „Někdy se jedná o rozmazlence, od základu zkažené z domova, kteří jsou egocentricky přesvědčení, že musejí od svého okolí získat vše, co si záměrně, a že nikdo jiný kromě nich samotných nemá žádná práva. U jiných dětí jsou to následky nedobré výchovy. Velmi často se u nich projevují tyto příznaky a příčiny:

- pocity nejistoty;
- pocity nedostatečnosti;
- sami mohou být obětními beránky nebo terčem šikanování ve vlastních rodinách;
- jsou oběťmi fyzického ubližování, emocionálního vykořisťování nebo sexuálního zneužívání;
- nemají dovoleno projevovat své city;
- nemají pojem o hodnotě vlastní osobnosti, postrádají touhu něčeho dosáhnout;

²¹ Lovasová L., Šikana

* Ve velké většině se hovoří o tom, že agresor bývá fyzicky velmi zdatný, obratný a silný. Není to však pravidlem. Agresorem může být i tělesně slabý jedinec, který však svou fyzickou sílu umí nahradit vynalézavostí a inteligencí. Svě oběti se nemusí sám dotknout ani k ní promluvit. „Inteligence spojená s bezohledností a krutostí může vyvážit nedostatek tělesné síly.“ Říčan P. a Janošová P., Jak na šikanu, str. 54

²² Kolář M., Bolest šikanování

- mají pocit, že vybočují z řady;
- jednájí pod nátlakem honby za úspěchem, jelikož rodiče si cení jen jejich úspěchu, ne však dítěte samotného.

Tyto charakteristické vlastnosti se u nich mohou vyskytovat v libovolné kombinaci. Společná bývá těmto dětem potřeba vyniknout nad ostatními, aby se pak mohly cítit lépe a důležitěji.²³

M. Kolář se zaměřil i na určité rozdělení a rozlišení agresorů. Přišel na tři typy agresorů:

První typ

Hrubý, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy – narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchající trestnou činností.

Tento typ agresora šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních.

Druhý typ

Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.

Násilí a mušení tohoto typu agresora je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.

Třetí typ

„Srandista“, *optimistický, dobrodružný*, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný.

Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná snaha zdůraznit „humorné“ a „zábavné“ stránky.²⁴

²³ Elliottová M, Jak ochránit své dítě, str. 87

²⁴ Kolář M., Bolest šikanování, str. 87

5. 2. Oběť

Agresor si vybírá svou oběť dle toho, zda-li on sám jí považuje za slabou, tudíž je to věc agresorovy subjektivní volby. Z tohoto plyne, že se obětí může stát v podstatě jakékoli dítě, aniž by mělo nějakou očividnou „vadu“. Přesto existuje pojem – *kritérium výběru oběti*. Kritéria výběru oběti jsou velmi rozmanitá a záleží na různých okolnostech (např. jaká se sejde skupina, jaký pedagog třídu vede, jaké upřednostňuje skupina aktivity, kolik se sejde ve skupině agresivních jedinců...). Někdy není důležité, jaká oběť vlastně je a výběr je nahodilý. Při troše smůly se může stát obětí každý jedinec, přesto se objevují případy opakovaně týraných dětí, které se v odborné literatuře označují pojmem „typické oběti“. „V žádném případě to nejsou defektní jedinci. Jsou to pouze nejslabší ze slabých. To znamená, že vůbec neumějí skrývat strach a využívat strachu druhých. Agresory nejvíce přitahuje na chronicky šikanovaných obětech jejich příliš viditelná bojácnost a zranitelnost.“²⁵ Tento pohled rozšiřuje i pohled Vágnerové, která se zaměřuje také na prostředí rodinné výchovy ze které může oběť pocházet. Ta tvrdí, že „nejčastěji se obětí šikany stávají jedinci vyrůstající v rodině s příliš ochrannou výchovou, která nevede dítě k samostatnosti a zdravému sebeprosazování, nebo děti z rodin, kde se vyžaduje bezvýhradná poslušnost a prosazuje se černobílé vidění světa.“²⁶ Říčan se zaměřuje na psychické vlastnosti typické oběti. Ta většinou bývá „tichá, plachá, citlivá. Na běžné škádlení odpovídá často tím, že se stáhne, ustoupí. Mívá nízké sebevědomí, má sklon pociťovat zahanbení bez dostatečného důvodu, považuje se za hloupou a nezajímavou pro ostatní, submisivně se podřizuje. Těžko se prosazuje mezi vrstevníky. Obětí se často stává dítě, které se ukáže jako velmi citlivé k běžnému posměchu, které snadno ztratí sebekontrolu a jehož chování, je-li dítě šikanováno, poskytuje přihlížejícím zábavnou podívanou.“²⁷

Existují určité osobnostní charakteristiky, které zvyšují riziko šikany. Oběti bývají často nějak oslabené, s psychickým či fyzickým handicapem. Obětí se také často stává dítě osamělé, bez kamarádů, neschopné vzbudit a udržet si sympatie dětí. Tyto poznatky potvrzuje také Vágnerová, která vypracovala jakýsi výčet *rizikových faktorů a projevů v chování obětí šikany*:

- jakákoli odlišnost, která prohlubuje problémy se sebepřijetím, nejistotou a zvyšuje zranitelnost jedince,

²⁵ Kolář M., Bolest šikanování, str. 87

²⁶ Vágnerová K. a kol., Minimalizace šikany, str. 86

²⁷ Říčan P., Agresivita a šikana mezi dětmi, str. 37

- příliš ochranná výchova – mazlíčci
- sociální neobratnost, která často způsobuje jejich neoblíbenost,
- osobnostní vyjímečnost a nadání,
- preference alternativního životního stylu v rodině s projevy až bezhraniční ochoty pomáhat a sloužit a odporu k jakémukoli násilí...,
- projevované náboženské postoje,
- emoční labilita,
- zdravotní, případně psychický handicap,
- příslušnost k minoritě a skupinám imigrantů,
- sociálně znevýhodněné prostředí,
- stav související s přestupem do nové skupiny.²⁸

Typologie obětí dle Koláře:

1. oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem
2. oběti „silné“ a nahodilé (vzurná oběť, která se nepodřizuje, snaží se bránit)
3. oběti „deviantní“ a nekonformní (vybočují z průměru, jejich odlišnost může být pozitivní i negativní)
4. šikanovaní žáci se životním scénářem oběti (typická oběť)

Oběti jsou většinou šikanou zrceny a plné strachu, proto se ve většině případů se šikanou nesvěří, ale existují určité znaky, které mohou napovědět, že je dítě šikanované (viz kapitola 2.1.).

5.3. Přihlízející aneb mlčící většina

Šikana je vždy záležitostí celé třídy a není možná, pokud nemá vhodné podmínky v tom, co se děje ve třídě jako celku. Podstatným bodem je, zda-li počáteční pokusy o šikanování skupina odsoudí, nebo naopak přehlídí a nezasáhne. Pakliže jsou postoje třídního kolektivu vůči počátečním projevům nezúčastněné, pasivní a lhostejné velmi často vedou k postupnému sympatizování (pozorují šikanu a baví se) až po souhlasný postoj (aktivně se připojují).²⁹ „Pro přihlízející kolektiv je konané bezpráví znamením, že agresivní chování je

²⁸ Vágnerová K. a kol., Minimalizace šikany, str. 87

²⁹ Kolář M., Bolest šikanování

vlastně normální, protože ani dospělí s tím nic nedělají. V projevech chování skupiny, která se poznamenána šikanou (zvláště v pokročilejších stádiích), se objevují tyto rysy:

- postoje členů skupiny se pohybují od ustrašeného pasivního nesouhlasu přes nezúčastněnost až po souhlasný postoj, případně aktivní účast;
- pokusy o šikanování se jich nedotýkají, nevnímají dostatečně silně utrpení spolužáka a nemají s ním tedy soucit;
- s ponižováním a mučením spolužáků sice nesouhlasí, ale neprojevují snahu trýznění zabránit;
- mají-li nějaké výhrady, jsou paralyzováni strachem, že to, co se děje jejich spolužákovi, se nakonec obrátí i proti nim;
- zvláště v pokročilejších stádiích šikany hodnotí většina členů skupiny vše s ohledem na svůj prospěch.³⁰

³⁰ Vágnerová K. a kol. Minimalizace šikany, str. 89

6. Řešení šikany

Aby bylo šikany možné řešit je neprve nutné jí diagnostikovat. Existují totiž přímé a nepřímé známky šikany (viz kapitola 2.1.), na základě kterých by měl pedagog cítit podezření a v tomto případě je důležitá učitelova zvýšená ostražitost, při které může agresory přistihnout. Pokud agresory nepřistihne je dobré se poradit například se specializovaným poradenským psychologem, který šikany dovede diagnostikovat na základě odborných metod (například sociometrická a dotazníková metoda). Také je možné, že se se situací svěří přímo šikanované dítě, jeho rodiče, nebo svědek. V tomto případě by mělo následovat vyšetřování, na kterém by se měli podílet, mimo třídního učitele, také ostatní vyučující, kteří do třídy dochází, případně další dospělí – výchovný poradce, psycholog. Při vyšetřování je důležité držet se hlavních zásad správného postupu:

1. Chránit zdroj informací, neprozradit ho.
2. Prozradit co nejméně o tom, co nám už je, a zejména co nám dosud není znáno, nebo to nemůžeme dokázat.
3. Vyslechnout poškozeného, obviněného a svědky, každého zvlášť a později jejich výpovědi konfrontovat.
4. Všechny výpovědi pečlivě zaznamenat.³¹

Jedním z důležitých bodů je také zaměřit se na odhad závažnosti situace, která ve třídě nastala. Zda-li jde o počáteční stádium, to znamená, že šikanování není přijato většinou, nebo jde-li o pokročilé stádium, kdy šikanování bylo přijato většinou, všemi nebo téměř všemi členy skupiny. V případě, že se jedná o pokročilé stádium, je na místě zajistit ochranu oběti, či oběťm.

Cílem první pomoci při šikanování je nalezení odpovědí na následující otázky.

- Kdo je obětí, popřípadě kolik jich je?
- Kdo je/jsou agresoři? Kdo z nich má jaké postavení a jakou roli, kdo z nich je iniciátor a kdo je aktivní účastník šikanování?
- Co, kdy a kde dělali agresoři konkrétním obětem?
- K jak závažným agresivním a manipulativním projevům došlo?

³¹ Říčan P., Agresivita a šikana mezi dětmi, str. 51

– Jak dlouho šikanování trvá?³²

Jakmile je vyšetřování dokončeno, lze přistoupit k nápravě. Pro první pomoc lze použít dvě rozdílné metody:

1. Metoda usmíření

Tato metoda lze využít pouze v určitých případech a od následující metody se výrazně liší. Místo donucení k vnější poslušnosti se tu sleduje vnitřní proměna vztahů mezi oběťmi a agresory.

Při použití této metody se usiluje o změnu prostřednictvím sdílení odlišných pocitů aktérů a podporováním schopnosti agresora vcítit se do oběti, mít s ní soucit a pochopit její utrpení.³³

2. Metoda vnějšího nátlaku

Viník je pod pohrůzkou trestu přinucen k zastavení agresivního chování a k dodržování oficiálních norem.

Pedagog výběrem této metody nekompromisně chrání řád školy, který je nosíkem bezpečí žáků. Potřeba razantnosti a potřeba zajistit bezpečí všem ohroženým vyžaduje, aby metoda zahrnovala individuální nebo komisionální pohovor, oznámení o potrestání agresorů před celou třídou a ochranu oběti.

Metoda usmíření je jemnější a méně drastická, ale pokud selže je potřeba uchýlit se k metodě vnějšího nátlaku, za pomoci sankcí.

Ve vážných případech, kdy je sankce nutností, o situaci jedná pedagogická rada, která navrhne řešení situace. V následujícím bodu svolá ředitel školy výchovnou komisi před kterou jsou předvoláni agresor i jeho rodiče. Komise jim sdělí výsledky vyšetřování a dostanou prostor pro své otázky a námítky, také jsou informováni o možnosti odvolat se. Rozhodnutí komise by také mělo být oznámeno skupině ředitelem školy a za přítomnosti třídního učitele. Třída by měla být seznámena se stanovisky a se sankcemi. Poslední fází by měla být dlouhodobá výchovná práce s třídou.³⁴

³² Kolář M., Bolest šikanování

³³ Kolář M., Bolest šikanování

³⁴ Říčan P. a Janošová P., Jak na šikanu

7. Prevence šikany

Šikanu je možné postupně eliminovat, toto tvrzení dokazují mimo jiné i výsledky programů proti šikanování ve Skandinávii a Velké Británii.³⁵

V českém školství je v současnosti základním nástrojem prevence Minimální preventivní program, který by měla mít vytvořena každá základní a střední škola, jehož realizace je pro každou školu závazná. Mezi hlavní aktivity škol v rámci Minimálního preventivního programu patří:

- „odpovědnost za systematické vzdělávání školních metodiků prevence a dalších pedagogických pracovníků v metodikách preventivní výchovy, v netradičních technikách pedagogické preventivní práce s dětmi a mládeží (interaktivní techniky, nácviky praktických psychologických a sociálně psychologických dovedností, techniky rozvíjení osobnosti, metody vytváření pozitivních vztahů mezi žáky) a v řešení problémových situací související s výskytem sociálně patologických jevů,
- systémové zavádění etické a právní výchovy, výchovy ke zdravému životnímu stylu a jiných oblastí preventivní výchovy do výuky jednotlivých předmětů, ve kterých ji lze uplatnit,
- uplatňování různých forem a metod působení na jednotlivce a skupiny dětí a mládeže zaměřeného na podporu rozvoje jejich osobnosti a sociálního chování,
- vytváření podmínek pro smysluplné využití volného času dětí a mládeže,
- spolupráce s rodiči a osvětová činnost pro rodiče v oblasti zdravého životního stylu a v oblasti prevence problémů ve vývoji a výchově dětí a mládeže,
- průběžné sledování konkrétních podmínek a situace ve škole z hlediska rizik výskytu sociálně patologických jevů a uplatňování různých forem a metod umožňující včasné zachycení ohrožených dětí a mladistvých,
- diferencované uplatňování preventivních aktivit a programů speciálně zaměřených na jednotlivé rizikové skupiny dětí a mládeže,
- poskytování poradenských služeb školního metodika prevence a výchovného poradce žákům a jejich rodičům a zajištění poradenských služeb specializovaných

³⁵ Dan Olweus v letech 1983-1985 aplikoval intervenční program – Co můžeme udělat se šikanováním, na 24 školách v Norsku. Jehož výsledkem bylo snížení výskytu šikanování během dvou let o 50%. Podobný program proběhl také ve Velké Británii v letech 1991-1993, kdy se šikanování na školách, kde program probíhal snížilo o 48%. Kolář M., Bolest šikanování

poradenských a preventivních zařízení pro žáky, rodiče a učitele.“³⁶

³⁶ Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže, Čj.:14514/2000 - 51

8. Organizace zabývající se problematikou šikany

Existují instituce, na které je možné se v případech šikany obracet, ať už jako oběť či jako rodič šikanovaného dítěte. Vágnerová K. uvádí následující:

Rodičovská linka

Zabývá se telefonickým odborným poradenstvím a nabízí krizovou pomoc především rodičům z celé České republiky v záležitostech jejich šikanovaných dětí.

Telefonickou krizovou intervencí a poradenské služby na této lince zajišťují psychologové a další pracovníci, kteří jsou erudovaní v problematice krizové intervence, případně v problematice sociálně patologických jevů.

Kontakt na rodičovskou linku je 840 111 234 nebo 606 021 021.

Linky důvěry

Poskytují telefonickou pomoc v krizových a obtížných situacích. Pracovníci mohou doporučit, na koho se v místě bydliště obrátit. Většina těchto linek pracuje v omezeném provozu a nejsou vždy bezplatné.

Linka bezpečí

Tato linka je bezplatná a je především určena pro děti a mládež. Její provoz je 24 hodin denně a telefonní číslo je 116 111. Kontaktovat ji lze také pomocí e-mailu na adrese pomoc@linkabezpeci.cz, nebo pomocí chatu.

Internetové poradny

Služeb těchto poraden využívají rodiče, pedagogové i děti. Odborníci z poraden na základě co nejpřesněji formulovaných dotazů navrhnou další kroky a poskytují kontakty na další specializovaná pracoviště. Odpověď je zaslána na udanou e-mailovou adresu.

Adresy některých poraden:

www.minimalizacesikany.cz

www.internethelpline.cz

Pedagogicko – psychologické poradny

Tyto instituce patří ke školským poradenským zařízením a jsou zřízeny v každém regionu České republiky. Poradnu mohou rodiče kontaktovat sami, nebo ve spolupráci se školou. Služby jsou bezplatné. Některé poradny nabízejí i zmapování sociálních vztahů ve třídě prostřednictvím sociometrických dotazníků.

Střediska výchovné péče

Střediska výchovné péče poskytují bezplatné diagnostické, preventivně výchovné a poradenské služby dětem a mládeži, rodičům i učitelům. Jejich činnost je zaměřena na prevenci a řešení výchovných problémů, poruch chování a negativních jevů v životě dětí a mladistvých. Mezi ony negativní jevy patří také šikana. Při její řešení pracují střediska výchovné péče s přímými účastníky šikany a to formou různých individuálních, rodinných a skupinových sezení a konzultací. Dále se pracuje s třídními kolektivy, s rodiči a s pedagogy.

Střediska výchovné péče nabízejí ambulantní konzultace, které jsou bezplatné. Může jít o jednorázovou konzultaci, či o dlouhodobější spolupráci. Dále nabízejí celodenní péči, kdy do střediska děti dochází o všední dny, po dobu osmi týdnů. V dopoledních hodinách probíhá vyučování a odpoledne je zaměřené na výchovné programy, jejichž cílem je změna dosavadních postojů a rozvoj sociálních dovedností. Doporučení pro pobyt zadává ambulantní oddělení, ale s pobytem musí souhlasit zákonní zástupci, kteří hradí náklady na stravování během pobytu dětí ve středisku. Třetí službou je preventivně-výchovný pobyt, jehož cílem je zmírnit nežádoucí projevy chování, rozvíjet sebedůvěru, posilovat odpovědnost za vlastní rozhodování a jednání, zlepšovat sociální dovednosti. Stejně jako u celodenní péče je důležitý souhlas rodičů. Pobyt dítěte trvá osm týdnů a je podstatné, aby mezi tím docházeli na odborné konzultace také rodiče.

Sociální kurátoři

Jde o pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Řeší výchovné problémy dětí a mladistvých, zejména v souvislosti s trestnou činností. Na sociální kurátory se mohou obrátit rodiče sami, nebo vyhledají jejich pomoc na doporučení školy. Důležitým prvkem práce kurátora je podpora rodiny a pomoc při řešení vzniklého problému. Může nabídnout možnosti řešení problému, nebo kontaktovat další odborníky. Sociální kurátor má povinnost chránit zájmy dětí.

Dětská psychiatrie a psychiatrické léčebny

V některých případech šikanování potřebují oběti psychiatrické vyšetření a následnou péči, může se jednat například o dlouhodobé úzkosti, deprese, sebepoškozování, sebevražedné úvahy.

Psychiatrické stanovisko je v některých případech důležité i u dětí s nezvladatelnou agresí nebo s jinými výraznými poruchami chování. Na základě psychiatrického vyšetření se stanoví postup nápravy. Jde buď o ambulantní péči, medikaci či hospitalizaci. Hospitalizaci psychiatr může doporučit v případě, že problémy dítěte nelze zvládnout ambulantně. V případě rodičovského nesouhlasu může o hospitalizaci rozhodnout soud.

9. Cíle a průběh průzkumu

Praktická část mé práce se věnuje průzkumu, který se zaměřuje zejména na to, jak efektivně škola své žáky o šikaně informuje. Cílem bylo nejen zjištění o tom, zda-li se šikana na zkoumaných školách objevuje, ale také jestli si žáci uvědomují snahu jednotlivých škol šikanu eliminovat.

9.1. Metodologie – dotazník a polostrukturovaný rozhovor

K mému průzkumu jsem si zvolila jako hlavní metodu standardizovaný dotazník, který je jednou z nejčastějších forem kvantitativního výzkumu. Tuto metodu jsem zvolila z důvodu širokého záběru respondentů v krátkém časovém intervalu. Cílovou skupinu průzkumu tvoří žáci druhého stupně základních škol. Druhou, doplňkovou metodu jsem si ke svému průzkumu zvolila polostandardizovaný rozhovor se školními metodiky prevence. Rozhovor umožní zjistit jak problematiku vidí odborníci, kteří šikanu na škole skutečně řeší a podají o dané problematice podrobnější a faktické informace.

Prvním krokem bylo oslovení čtyř základních škol, z toho mi tři školy vyšly vstříc a průzkum mi umožnily i přes určitou zaneprázdněnost. Jedna základní škola mou prosbu o možnost provedení průzkumu odmítla s tím, že zrovna probíhá rekonstrukce budovy.

Aby byl výzkum rozmanitější zvolila jsem venkovskou malotřídní školu v Klobukách jejichž průměrný počet žáků na druhém stupni je zhruba 6-8 žáků ve třídě, proto je nutné spojení ročníků. Vypovídající je i fakt, že za celý druhý stupeň se mi vrátilo 20 vyplněných dotazníků. Další školou byla venkovská základní škola ve Zlonicích s průměrným počtem žáků zhruba 20 na třídu. Na této škole jsem dotazníky rozdala pouze do 7. a 8. třídy, vyplněných se mi jich vrátilo 30. Poslední školou na které jsem svůj průzkum vykonávala byla 3. Základní škola ve Slaném, s velmi rozmanitými možnostmi jak děti mohou rozvíjet své nadání či potenciál. Jejimi hlavními pilíři jsou sport, počítače a divadlo. Průměrný počet žáků na třídu je okolo 25 žáků s tím, že mají několik tříd jednoho ročníku. Na této škole jsem rozdala dotazníky do 7. a do 8. třídy a vyplněných se mi jich vrátilo 46.

Na každé z těchto škol jsem také udělala rozhovor s metodikem prevence.

Ke sběru dat došlo v období duben – květen 2014 a následné vyhodnocování jsem

prováděla v období květen – červen 2014.

9.2. Hypotézy

Hypotézy k dotazníkovému šetření:

1. Hypotéza: Předpokládám, že každý žák druhého stupně základní školy se někdy setkal s pojmem šikana.
2. Hypotéza: Předpokládám, že v nejvíce případech žáky informuje v problematice šikany škola.
3. Hypotéza: Předpokládám, že s šikanou mají více zkušenosti chlapci, než děvčata.

10. Analýza sebraných dat

Výsledky jednotlivých otázek jsem zpracovala do přehledných forem - do odstavců, tabulek, či grafů.

10.1. Malotřídní škola

Tato škola byla jediná, na které jsem prováděla dotazníkové šetření na celém druhém stupni.

Průzkumu na této škole se zúčastnilo 20 žáků ve věku od 12 do 15 let, z toho 10 dívek a 10 chlapců.

Na zadání „*Popiš, jak se dnes cítíš*“ mi 7 dívek odpovědělo pozitivně. Většinou se jednalo o krátké odpovědi typu „dobře, skvěle, fajn“. Dvě dívky odpověděly, že se cítí „bez nálady“ a jedno děvče neodpovědělo vůbec.

Chlapci vesměs odpověděli též pozitivně. Odpovědi byly podobné těm dívčím - „super, fajn, v pohodě“. Pouze jeden chlapec odpověděl, že se „necítí dobře“.

Chodíš rád/a do školy?

Tabulka 1: Chodíš rád/a do školy?

Chodíš rád/a do školy?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, rád/a se učím	1	0	1
ano, mám tu dobré kamarády	7	7	14
moc ne	2	2	4
ne	1	1	2
Celkem	11	10	21

Většina dívek chodí do školy ráda kvůli sociálním vztahům, pouze jedna dívka zakroužkovala obě kladné možnosti, že se ráda učí a zároveň tu má dobré kamarády. Tři dívky odpověděly záporně, že ve větší či menší míře do školy nechodí moc rády. .

U chlapců vyšel úplně stejný poměr odpovědí, jako u děvčat. Většina chlapců ráda chodí do školy kvůli spolužákům. Tři chlapci do školy nechodí rádi.

Jsi spokojen/a ve své třídě?

Tabulka 2: Spokojenost se třídou

Spokojenost se třídou	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, v lepší bych nemohl/a být	4	3	7
většinou ano	6	6	12
moc ne	0	1	1
vůbec ne	0	0	0
Celkem	10	10	20

Ukázalo se, že všechny dívky jsou ve své třídě spokojeny.

Všichni chlapci, až na jednoho odpověděli, že jsou ve své třídě spokojeni. Chlapec, který v odpovědi, že ve své třídě moc spokojený není, odpovídal i na předchozí otázky spíše v negativním duchu.

Máš ve své třídě kamarády?

Tabulka 3: Kamarádi ve třídě

Máš ve třídě kamarády?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, kamarádím se se všemi	7	8	15
ano – 6 a více	1	0	1
ano – 2 až 5 kamarádů	2	1	3
ano jednoho mám	0	1	1
ne, s nikým si nerozumím	0	0	0
Celkem	10	10	20

Při vyhodnocování této otázky je důležité uvědomit si, že uvedené počty kamarádů mohou být zkreslené vzhledem k velmi malému počtu žáků ve třídách.

Každé z děvčat má ve třídě několik kamarádek/kamarádů.

Chlapec, který odpověděl, že má jednoho kamaráda v předchozích otázkách odpovídal negativně (zápis viz u předchozí otázky). Je možné, že se chlapec ocitá na okraji skupiny. Může jít o chlapce samotářského, ovšem dle jeho odpovědi by se dalo vyvozovat, že mu jeho pozice ve třídě nevyhovuje.

Jak nejčastěji trávíš přestávky?

Všechny dívky odpovídaly téměř stejně. Podle svých slov tráví přestávky povídáním si s kamarádkami. Ani u jedné se neobjevila odpověď, že by přestávku trávila samostatně.

U chlapců byly odpovědi o něco různorodější. Čtyři chlapci přibližně stejného věku (14-15 let) odpověděli, že přestávky tráví hraním karet. Dalších pět chlapců si „povídá a smějí

se“. Pouze jeden chlapec odpověděl, že své přestávky tráví samostatně, připojen k sociální síti přes mobilní telefon. V tomto případě jde opět o stejného chlapce, který ve třídě není moc spokojen.

Co si vybavíš pod pojmem bezpečí?

Na tuto otázku nebyly dvě dívky schopny odpovědět, tudíž ji nevyplnily. V pěti dívkách slovo bezpečí evokuje „rodinu, domov, kamarády“. Zbylé tři dívky odpovídaly v heslech „klid, ochrana, odpočinek“, „dobrý, hodný, slušný“, „Nemusím se ničeho bát, jsem v bezpečí a nic se mi nemůže stát“.

Shodou okolností se mi i od dvou chlapců vrátily dva dotazníky v nichž nebyla tato otázka zodpovězena. „Domov, rodina“ uvedli čtyři chlapci. Ostatní uvedli „hodní a kamarádští lidé“, „ochrana, pocit, který se nedá za nic vyměnit“, „policie, trezor“ a „být bez problémů, nemít nepřátele“.

Cítíš se ve škole bezpečně?

Na vyhodnocení této otázky není graf potřebný, jelikož se žáci, jak dívky, tak chlapci cítí ve škole bezpečně. Vždy se cítí bezpečně 8 respondentů (3 dívky a 5 chlapců), většinou se cítí bezpečně 11 žáků (7 dívek a 4 chlapci)³⁷. Jeden z chlapců označil, že se ve třídě cítí občas bezpečně, avšak u předchozích otázek odpovídal v celkem pozitivním duchu.

Setkal jsi se někdy s pojmem šikana?

Tabulka 4: Znalost pojmu šikana

Znalost pojmu šikana	Dívky	Chlapci	Celkem
ano	5	5	10
ne	3	4	7
nevzpomínám si	2	1	3
Celkem	10	10	20

Polovina žáků uvádí, že se již s pojmem šikana setkala, ale další velká část – sedm žáků tvrdí, že se s tímto pojmem neseťkala, tři žáci odpověděli že si nevzpomínají.

Zkus svými slovy napsat, co podle Tebe šikana je

Na tento bod se snažily v převážné většině odpovídat i ti, kteří odpověděli u předchozí

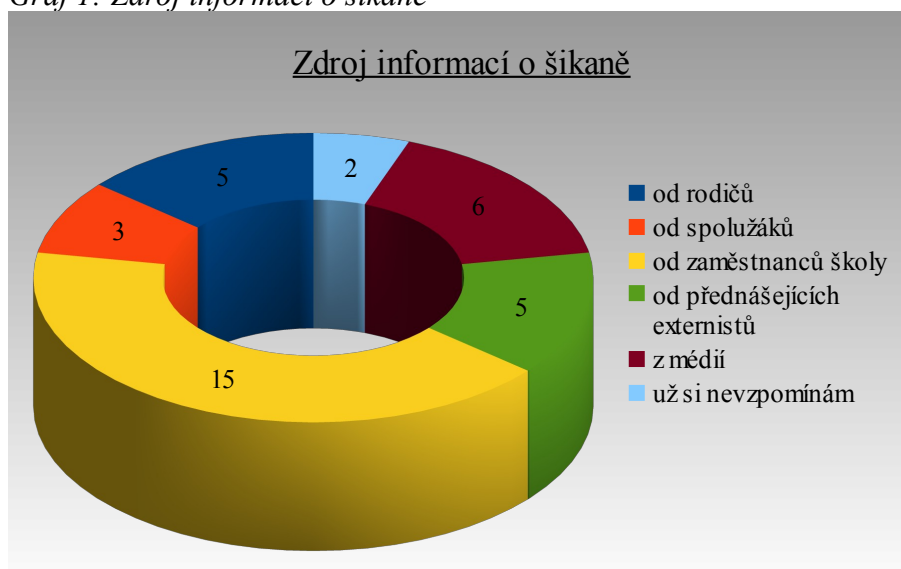
³⁷ Většinou bezpečně se cítí i chlapec, který se ve třídě necítí moc dobře. Za pozitivní můžeme označit to, že se dle jeho odpovědi necítí ohrožený.

otázky „ne“, či „nevzpomínám si“. Všichni, kteří na tuto otázku odpověděli mají pojem šikana spojen s něčím negativním, nesprávným - „mlácení, nadávky, ponižování, braní svačin, obírání o peníze, bezdůvodné mlácení.“

Ti, kteří odpovídali, že pojem šikana znají odpovídali zhruba podobně a zmiňovali „opakované psychické i fyzické ubližování, trápení, obtěžování, týrání, mlácení“.

Od koho, či z jakého zdroje jsi získal informace o šikaně?

Graf 1: Zdroj informací o šikaně

Žáci zakroužkovali kombinaci vícero možností. Pouze dva odpověděli, že si nevzpomínají – ti, kteří se s pojmem šikana nesetkali.

Dalo by se označit za pozitivum, že 15 z 20 žáků si uvědomuje snahu učitelů/zaměstnanců školy informovat o problematice šikany. Druhým nejčastějším udaným zdrojem byla média, což je celkem v pochopitelné, jelikož dnešní mládež přichází do kontaktu s médii každý den.

Myslíš si, že se Tvá škola snaží šikaně nějak předcházet? Pokud ano, jak?

Tabulka 5: Prevence šikany

Předchází škola šikaně?	Počet
ano	6
ne	2
neumím říci	11
Celkem	19

Žáci, kteří odpověděli, že škola se šikaně snaží předcházet uváděli, jako metody prevence - „povídání si o šikaně v hodinách“, „dozor na chodbách“, „férové jednání s žáky“.

Je nutné však říci, že prevenci školy si uvědomují na této škole více chlapci, jelikož 5 ze 6 odpovědí „ano“ bylo právě od chlapců, tudíž pouze jedna dívka si myslí, že se škola snaží zaměřovat na prevenci šikany. Osm dívek zaškrtnulo odpověď „neumím říci“. Jedno děvče neodpovědělo vůbec.

Vzpomínáš si na nějakou přednášku, či projekt zprostředkovaný školou, který by tě zaujal? Pokud ano, co Ti z něj utkvělo v paměti?

Pouze jedna dívka uvedla „skupinový zeměpisný projekt, kdy se zapojila celá škola“. Poté jedna dívka odpověděla „hezké zážitky“. Zbytek žáků napsal buď „nevím, nevzpomínám si“, nebo odpověď nevyplnil.

Máte ve škole schránku důvěry?

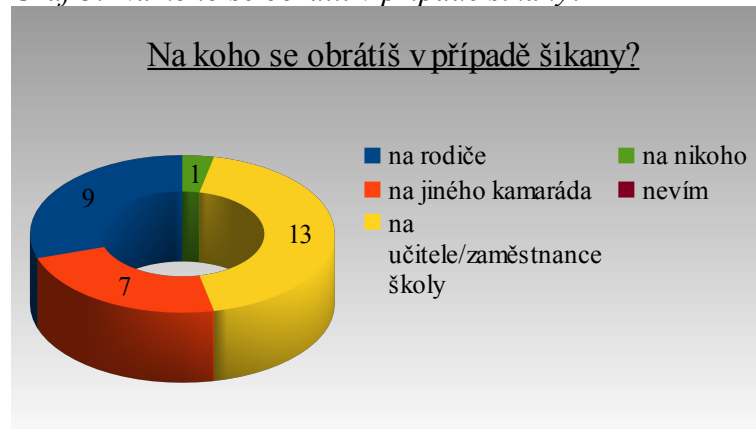
Graf 2: Schránka důvěry

Dalo by se označit za alarmující, že polovina žáků netuší, že je ve škole nějaká schránka důvěry. Vzhledem k velikosti školy toto zjištění jistě není pozitivní.

Na koho se obrátíš, pokud Tobě nebo Tvému spolužákovi bude někdo ubližovat?

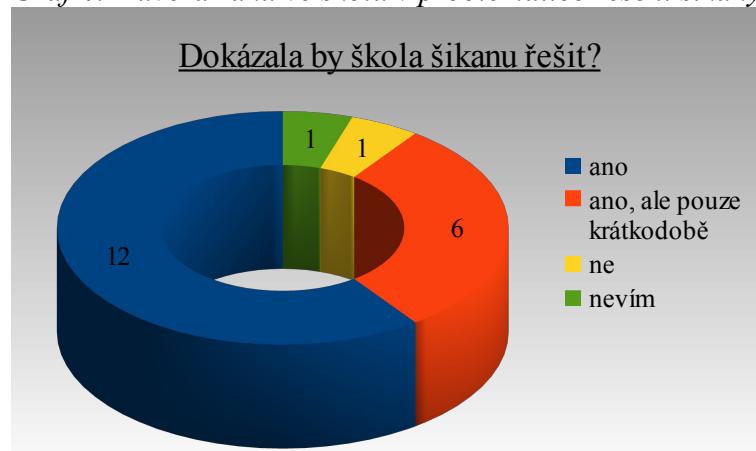
Graf 3: Na koho se obrátit v případě šikany?

Respondenti volili kombinaci vícero odpovědí a z grafu je vidět, že největší důvěru mají ve školu a rodiče, někteří by se svěřili i kamarádovi, což může ukazovat také na pozitivní vazbu a určitou míru důvěry v kamarádství.

Myslíš si, že by Tvá škola dokázala šikanu řešit?

Graf 4: Důvěra žáků ve školu v problematice řešení šikany

18 žáků si myslí, že by škola šikanu dokázala řešit, avšak 6 žáků si myslí, že by ji dokázala řešit pouze krátkodobě (šikana by se opět projevila). Jeden žák si myslí, že škola by šikanu řešit nedokázala.

Setkal/a jsi se někdy Ty osobně se šikanou?

Tabulka 6: Osobní zkušenost se šikanou

Osobní zkušenost se šikanou	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	2	4	6
ano, ale ne na této škole	4	2	6
ne	4	3	7
Celkem	10	9	19

Z odpovědí lze usoudit, že více, než polovina dotazovaných má zkušenost s šikanou. Není podstatné jakou roli v šikaně žák hrál (oběť, agresor, přihlízející), podstatné je, že i přes snahu školy jsou i tací, kteří se šikanou do kontaktu přichází, či přicházeli.

Znáš nějaké organizace, na které se mohou oběti šikany obrátit? Pokud ano, jaké?

Nejvíce se objevovala Linka bezpečí v kombinaci s Policií ČR, avšak jednu možnost, nebo obojí uvedlo pouze sedm dotazovaných. Zbytek, čili třináct žáků, nevyplnil nic, nebo odpověděl, že nezná žádnou organizaci na kterou by se mohl obrátit.

Díky dotazníku jsem mohla okrajově nahlédnout do současných vztahů ve třídě, ale také jsem povrchově mohla zjistit, jak děti vnímají snahu školy o minimalizaci šikany v rámci svých preventivních programů. A abych neměla zpětnou vazbu pouze od dětí, tak jsem se rozhodla také pro rozhovor s metodičkou prevence, která mi poskytla bližší informace, jak se s dětmi pracuje v oblasti problematiky šikany.

Přepis rozhovoru se školní metodičkou prevence

S paní Martinou M. jsem se setkala 2.5.2014. Musím říci, že o problematice velmi otevřeně komunikovala, za což jsem jí vděčná.

Jakými způsoby se snažíte na vaší škole předcházet šikaně?

„Vzhledem k tomu, že jsme malá škola a tudíž i malá komunita, tak se už od prvního stupně snažíme podporovat děti ve spolupráci, vést k vzájemné toleranci. A většinou je to tak, že náznaky šikany se spíše začnou projevovat na prvním stupni, na druhém už žáci bývají většinou sehraní, či zvyklí na sebe.

Také se snažíme podporovat vzájemnou důvěru nejen mezi dětmi, ale i mezi dětmi a dospělými.“

Jakou formu komunikace volíte při informování o šikaně?

„Využíváme klasické formy jako jsou nástěnky, kde jsou kontakty jak pro děti, tak pro rodiče. Dále využíváme osvětové přednášky či vrstevnické programy, které bývají vedené formou komunitních kruhů.“

Spolupracujete s externími organizacemi při řešení problematiky šikany?

„Ano, spolupracujeme se Střediskem výchovné péče ve Slaném, s Pedagogicko-psycho-logickou poradnou, i s neziskovými organizacemi. Naposledy jsme spolupracovali s občanským sdružením Elio.“

Na doplňkový dotaz, zda organizace vyhledávají sami mi paní Martina odpověděla, že se nechávají kontaktovat sami. Pokud se někdo ozve, tak dají prostor pro spolupráci. Ale neřekla by, že aktivně organizace kontaktují sami.

Má vaše škola zpracován Minimálně preventivní program? Pokud ano, je v něm zahrnut také program proti šikanování?

„Ano.“

Zúčastňují se pedagogové vaší školy nějakých kurzů či projektů zaměřených na minimalizaci šikany?

„Většinou absolvují semináře s dětmi, což může být zajímavé i pro ně samotné. Ale většinou jezdím já, jako metodik prevence. Když je čas, tak jezdím na setkání metodiků prevence.“

Děláte pravidelné průzkumy v jednotlivých třídách, zda-li se šikana mezi dětmi objevuje? Jak často?

„Pravidelné nikoli, pouze vznikne-li podezření.“

Máte schránku důvěry?

„Ano.“

Jsou žáci informováni kam/na koho se mohou obrátit v případě, že jim bude ubližováno?

„Ano, je jim vštěpováno, že se mohou obrátit na mě, na paní ředitelku, na třídního

učitele. Zkrátka na kohokoli ve škole.“

Řešili jste za posledních pět let šikanu na vaší škole?

„Ano. Povedlo se jí vyřešit včas a s pozitivním výsledkem. To znamená, že se již nerozvíjela.“

10.2. Venkovská škola

Na této škole jsem prováděla průzkum 12.5.2014. Průzkumu se zúčastnili žáci sedmého a osmého ročníku (ve věku 13 až 15 let), přičemž průzkum probíhal v jedné učebně za přítomnosti pana ředitele. Celkem se mi vrátilo 30 dotaníků, z toho 15 od chlapců a 15 od dívek.

Na zadání: „*Popiš, jak se dnes cítíš*“ mi 12 dívek odpovědělo, že se cítí pozitivně - „dobře, fajn, šťastně, jde to...“ Další 3 dívčí odpovědi byly negativního rázu - „cítím se dobře i špatně zároveň, protože možná někteří spolužáci se chovají špatně k ostatním a mně je jejich líto“ (je možné, že odpověď byla ovlivněna mou přítomností a dotazníky na uvedené téma), „depresivně, smutně“, „nic moc, ale snad až odejdu ze školy bude líp“.

Chlapci odpovídali v deseti případech pozitivně - „dobře, skvěle, výborně“. Zbýlých pět dotazovaných chlapců odpovědělo neutrálně „normálně, jde to“.

Chodíš rád/a do školy?

Tabulka 7: Chodíš rád/a do školy? II

Chodíš rád/a do školy?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, rád/a se učím	4	2	6
ano, mám tu dobré kamarády	7	11	18
moc ne	5	1	6
ne	1	3	4
Celkem	17	17	34

Dvě dívky a dva chlapci zvolili kombinaci dvou odpovědí – „rád/a se učím“ a „mám tu dobré kamarády“. Z tabulky je vidět, že dvě třetiny dětí chodí do školy rády, zbytek nikoli.

Jsi spokojen/a ve své třídě?

Tabulka 8: Spokojenost se třídou II

Spokojenost se třídou	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
v lepší bych nemohl/a ani být	5	3	8
většinou ano	8	10	18
moc ne	2	1	3
vůbec ne	0	1	1
Celkem	15	15	30

Dívky i chlapci jsou převážně ve své třídě spokojeni avšak 3 žáci moc spokojeni ve

své třídě nejsou a jeden chlapec ve své třídě spokojen není vůbec.

Máš ve své třídě kamarády?

Tabulka 9: Kamarádi ve třídě II

Máš ve třídě kamarády?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, kamarádím se se všemi	9	7	16
ano – 6 a více	3	3	6
ano – 2 až 5 kamarádů	3	4	7
ano jednoho mám	0	0	0
s nikým si moc nerozumím	0	1	1
Celkem	15	15	30

Z výsledků vyšlo, že jeden chlapec nemá ve třídě ani jednoho kamaráda, také v předchozí otázce odpověděl, že není moc rád ve své třídě. Je možné, že tento chlapec může být na okraji skupiny, či přehlíženým členem skupiny.

Krátce popiš, jak trávíš přestávky

Dívky velice často odpovídali, že přestávky tráví „s kamarády/kamarádkami, se svačinou, posloucháním písni na mobilu, přípravou na hodinu“.

Většina chlapců odpovídali tak, že jsou většinou se spolužáky „nasvačí se a povídají si s kamarády, hrají si s mobilem, jsou ve třídě“. Chlapec, který u předchozí otázky odpověděl, že si s nikým nerozumí své přestávky tráví „hraním na mobilu“.

Co si vybavíš pod pojmem bezpečí?

Dívky odpovídaly takto: „nemusím se ničeho bát; nikdo mi neublíží; rodina a domov; prostor, kam se mohu schovat“. Přišla také jedna zajímavá odpověď vzhledem k tomu, že byla od dívky – bezpečí = „armáda, vojenská podpora“. Jednou mi přišla také odpověď - „nevím“.

Chlapci odpovídali takto: ve třech případech uvedli „rodinu a kamarády“ v dalších třech dotaznících se objevil pojem „ochrana“ ve čtyřech případech se objevili podobně formulované odpovědi „když mě nikdo nemlátí, nenadává, netyranizuje mě“. Pět chlapců odpovědělo, že neví.

Cítíš se ve škole bezpečně?

Tabulka 10: Pocit bezpečí ve škole

Cítíš se ve škole bezpečně?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano vždy	5	7	12
většinou ano	8	5	13
občas ano	2	1	3
spíše ne	0	0	0
vůbec ne	0	2	2
Celkem	15	15	30

Dívky se ve škole cítí bezpečně ve větší míře, pouze dvě dívky označili, že se ve škole cítí „občas bezpečně“ - jedna z nich mi vedle vepsala poznámku, že je to proto, že zde mají „více tmavých spoluobčanů“ (čímž myslela Romy).

Mohlo by se říci, že je znepokojující to, že dva chlapci označili, že se ve škole necítí vůbec bezpečně. Oba chlapci u otázek, zda chodí rádi do školy a zda jsou spokojeni ve své třídě odpovídali negativně. Z jejich odpovědí by se dalo vydedukovat, že se v kolektivu necítí příjemně a bezpečně, což může být jakousi předzvěstí, že ve třídě můžou být tito žáci přinejmenším ostrakizováni, přehlíženi.

Setkal/a jsi se někdy s pojmem šikana?

Tabulka 11: Znalost pojmu šikana II

Setkal/a jsi se s pojmem šikana?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	11	11	22
ne	2	1	3
nevzpomínám si	2	3	5
Celkem	15	15	30

Osm respondentů odpovědělo, že pojem šikana buď neznají, nebo že si nevzpomínají i přes to, že jim pan ředitel, který v době průzkumu byl přítomen, připomínal, že tuto problematiku probírají například v hodinách občanské výchovy.

Zkus svými slovy napsat, co podle Tebe šikana je

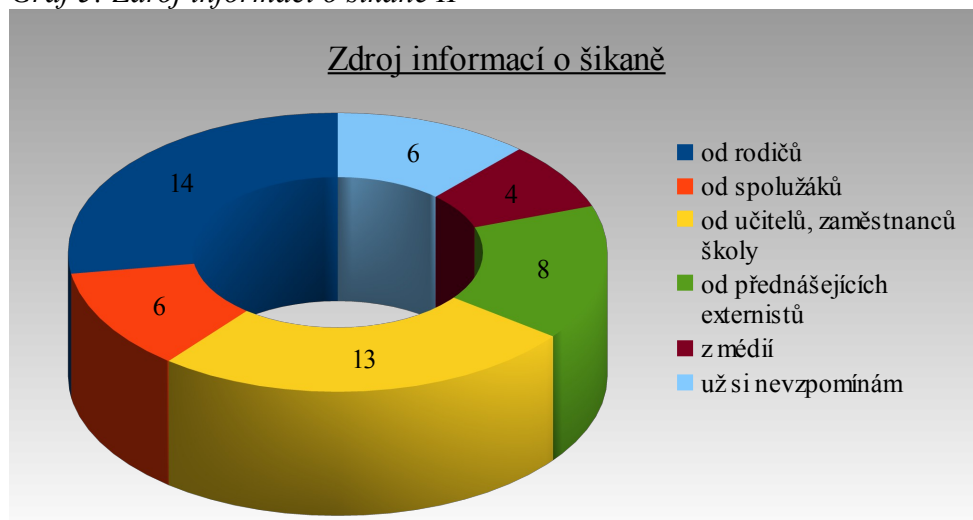
Všechny dívky mají s pojmem šikana spojeno negativum - „šikana je fyzické i psychické ubližování, mlácení, nepříjemné emoce“, „šikana je něco hodně špatného“, „šikany se zúčastňují agresor a oběť“.

Chlapci mají šikanu spojenou převážně s „mlácením, ubližováním, týráním, bitím“ zazněly však také odpovědi jako „omezování osobní svobody, vyhrožování, shazování věcí“,

jeden chlapec dokonce popsal i specifický druh šikany – kyberšikanu.

Od koho, či z jakého zdroje jsi získal informace o šikaně?

Graf 5: Zdroj informací o šikaně II

Myslíš si, že se Tvá škola snaží šikaně nějak předcházet? Pokud ano, jak?

Tabulka 12: Prevence šikany II

Předchází škola šikaně?	Počet		Celkem
	Dívky	Chapci	
ano	9	3	12
ne	2	3	5
neumím říci	4	9	13
Celkem	15	15	30

Dívky, odpovídající „ano“ jmenovaly nejčastěji tato opatření: „schránka důvěry, kamery, dozory na chodbách“.

Chlapci, kteří odpověděli „ano“ napsali toto: „jednoho, co mě šikanoval poslali do léčebny“, „zabraňovat jí“, „schránka důvěry“. Jeden z chlapců, který odpověděl, že se škola šikaně nesnaží předcházet také vepsal toto: „i když o tom učitelé vědí, tak to neřeší“. Tato glosa zní trochu radikálně a dalo by se říci, že dítě nemá v zaměstnance školy důvěru. Celkem dost vysoký počet dětí se uchýlil k neutrální odpovědi „neumím říci“, tudíž je možné říci, že si děti neuvědomují, že by škola dělala nějaké preventivní opatření v problematice šikany.

Vzpomínáš si na nějakou přednášku, či projekt zprostředkovaný školou, který by tě zaujal? Pokud ano, tak co Ti z něj utkvělo v paměti?

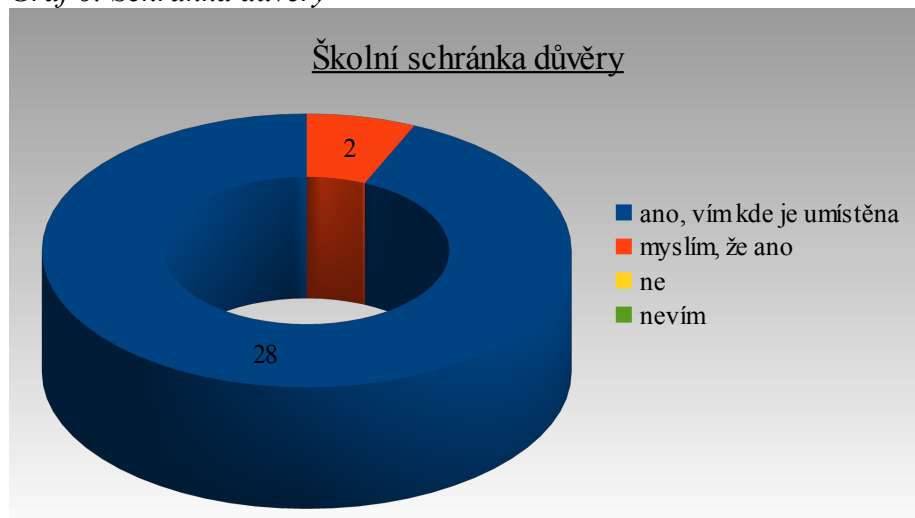
25 respondentů neodpovědělo, či odpovědělo negativně „nevím, nevzpomínám si, nic“

mě nĕzaujalo“. Dívky uvedly toto: „pamatuji si úryvek z přednášky, kdy jsme hovořili o medializovaných případech ze zahraničí a porovnávali je se situací v ČR“, „vzpomínám si na videoklip, který nám byl puštěn během jedné přednášky o šikaně“, „situace, kdy jsme si povídali o šikaně s dospělými“.

Chlapci si vzpomněli na sportovní akci na jiné škole a na oslavu Dne Země.

Máte ve škole schránku důvěry?

Graf 6: Schránka důvěry

Zjištění, že téměř všichni žáci vědí, kde je umístěna schránka důvěry je pozitivní. Všechny dívky odpověděly, že vědí kde je schránka důvěry umístěna.

Na koho se obrátíš v případě, pokud Tobě nebo Tvému spolužákovi bude někdo ubližovat?

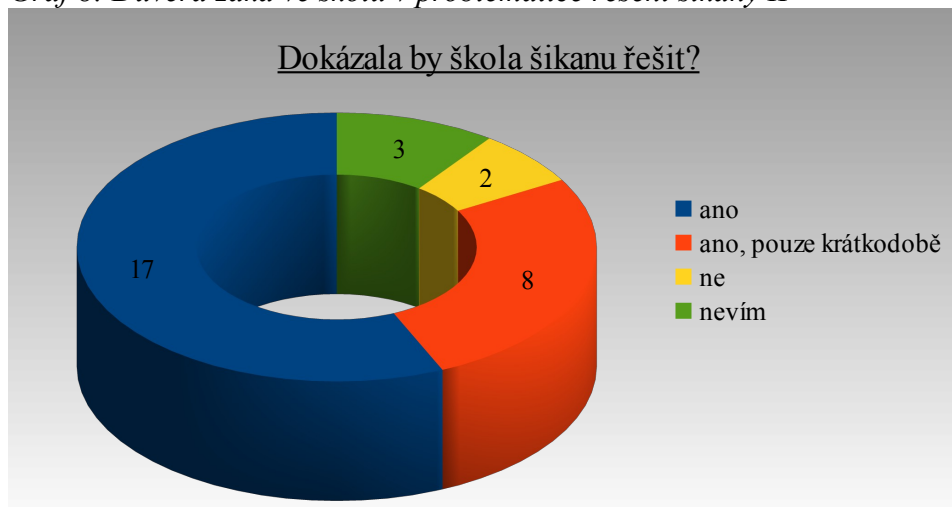
Graf 7: Na koho se obrátíš v případě šikany?

Největší důvěru mají škola a rodina, dále by se děti obracely na své přátele, což může značit pozitivní vazbu a důvěru mezi žáky.

Myslíš si, že by Tvá škola dokázala šikanu řešit?

Graf 8: Důvěra žáka ve školu v problematice řešení šikany II

Více jak polovina dětí věří, že by škola šikanu řešit dokázala. Je však relativně velké množství těch, kteří si myslí, že by účinnost řešení byla pouze krátkodobá a šikana by se po čase opět projevila. Jeden z chlapců, který odpověděl, že by škola nedokázala šikanu řešit odpověděl na otázku číslo 13, že již šikanovaný byl (agresor byl poslán do léčebny).

Setkal/a jsi se někdy Ty osobně se šikanou?

Tabulka 13: Osobní zkušenost se šikanou II

Osobní zkušenost se šikanou	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	4	4	8
ano, ale ne na této škole	1	1	2
ne, nikdy	10	10	20
Celkem	15	15	30

Jedna třetina dotazovaných se setkala se šikanou, což by se dalo označit za znepokojivé.

Znáš nějaké organizace, na které se mohou oběti šikany obrátit? Pokud ano, jaké?

Žáci si v největší míře vzpomněli na Linku bezpečí a na Policii. Deset respondentů žádnou organizaci nezná.

Přepis rozhovoru se školní metodičkou prevence

S paní Hanou V. jsem se setkala 6.5.2014, na veškeré mé otázky se mi snažila dát přímé, stručné a především věcné odpovědi, což velice oceňuji.

Jakými způsoby se snažíte na vaší škole předcházet šikaně?

„První zásadou na naší škole je, podporovat přátelský vztah již od prvního stupně, což považujeme za nejdůležitější. Dále se snažíme vést děti k solidaritě. Také máme zřízenou schránku důvěry, kam mohou děti házet v případě potřeby své dopisy.“

Jakou formu komunikace volíte při informování o šikaně?

„Samozřejmě využíváme klasické formy jako jsou nástěnky, letáky, brožurky. Dále využíváme přednášky od různých organizací. Konkrétně si vzpomínám na přednášky od organizace ACET. Dále využíváme videí a komiksů na toto téma. Při krátkém videu využíváme také aktivní zapojení dětí. Například v nějaké části film stopneme a ptáme se děti na názory a možná řešení.“

Spolupracujete s externími organizacemi při řešení problematiky šikany?

„Samozřejmě. Spolupracujeme například s Pedagogicko-psychologickou poradnou a pokud je případ větší závažnosti, tak komunikujeme také s Policií ČR.“

Má vaše škola zpracován Minimálně preventivní program? Je v něm zahrnut také program proti šikanování?

„Ano, obojí.“

Zúčastňují se pedagogové vaší školy nějakých kurzů, či projektů zaměřených na minimalizaci šikany?

„Většinou to bývám já jako metodik prevence. Ale pedagogové v rámci svých studií různé kurzy, či přednášky navštěvují.“

Děláte pravidelné průzkumy v jednotlivých třídách, zda-li se šikana mezi dětmi objevuje? Jak často?

„Ano děláme, většinou dvakrát do roka. Volíme formu anonymních dotazníků. Avšak dotazník není zaměřen pouze na šikanu, ale také třeba na rodinné poměry, na využití volného času a podobně.“

Jsou žáci informováni, kam/na koho se mohou obrátit v případě, že jim bude někdo ubližovat?

„Rozhodně ano. Děti jsou neutále podporováni ke spolupráci s dospělými.“

Řešili jste za posledních pět let šikanu na vaší škole?

„Ano, ale vždy se nám jí podařilo podchytit celkem brzy. Také se v těchto případech nebojíme, či nestydíme obrátit na Policii.“

10.3. Městská škola

Na této škole jsem průzkum prováděla 19.5.2014. Průzkumu se zúčastnili žáci sedmého a osmého ročníku (ve věku 12-15 let). Celkem jsem na této škole rozdala 46 dotazníků poměr dívek ku chlapcům byl – 27 děvčat a 19 kluků.

Na zadání „Popiš, jak se dnes cítíš“ mi dívky odpovídaly vesměs pozitivně - „mám velmi dobrou náladu, fajn, vyrovnaně, bez problémů, dobře...“ pak se však oběvilo pár negativních odpovědí typu „mohlo by být lépe, nic moc, unaveně...“

Většina chlapců byla též pozitivně naladěných, objevovaly se odpovědi jako „dobře, fajn, pohodově, plný energie...“ pár chlapců odpovídalo neutrálně - „jde to, smíšeně, unaveně“ a pouze dva chlapci odpověděli negativně - „špatně; blbě, protože jsem dostal poznámku“, jeden chlapec neodpověděl vůbec.

Chodíš rád/a do školy?

Tabulka 14: Chodíš rád/a do školy? III

Chodíš rád/a do školy?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, rád/a se učím	2	2	4
ano, mám tu dobré kamarády	19	11	30
moc ne	7	4	11
ne	0	5	5
Celkem	28	22	50

Dívky, které odpověděly, že se rády učí označily také, že mají ve škole dobré kamarády. Tři dívky, které označily, že ve škole mají dobré kamarádky také označily, že do školy nechodí moc rády (zřejmě kvůli učivu?).

Také někteří chlapci volili kombinaci toho, že do školy chodí rádi kvůli kamarádům, ale zároveň označili, odpověď „moc ne“ - opět to může být stejný důvod jako u děvčat.

Z odpovědí lze vyčíst, že na této škole mají děvčata ve větší míře lepší vztah ke škole, než chlapci.

Jsi spokojen/a ve své třídě?

Tabulka 15: Spokojenost se třídou III

Spokojenost se třídou	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, v lepší bych nemohl/a být	5	3	8
většinou ano	19	14	33
moc ne	2	2	4
vůbec ne	1	0	1
Celkem	27	19	46

Dívky i chlapci jsou převážně ve svých třídách spokojeni, avšak 4 žáci moc spokojeni nejsou a jedna žákyně dokonce vůbec spokojena není, tato žákyně i v předchozí otázce odpověděla, že nerada chodí do školy na na otázku „jak se cítí“ neodpověděla nic.

Máš ve své třídě kamarády?

Tabulka 16: Kamarádi ve třídě III

Máš ve třídě kamarády?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano, kamarádím se se všemi	10	5	15
ano – 6 a více	10	11	21
ano – 2 až 5 kamarádů	7	2	9
ano jednoho mám	0	1	1
ne, s nikým si nerozumím	0	0	0
Celkem	27	19	46

Každý z žáků má nějakého kamaráda, což je pozitivní a můžeme říci, že nikdo se nemusí cítit osamoceny. Chlapec, který odpověděl, že má pouze jednoho kamaráda odpovídal na předchozí otázky, „že se cítí dobře, moc rád nechodí do školy, ale ve své třídě je většinou spokojen“, v tomto případě může jít o samotářského chlapce, kterému situace, že má jednoho kamaráda vyhovuje.

Krátce popiš, jak nejčastěji trávíš přestávky

Dle odpovědí dívek je možné usoudit, že ve velké míře tráví přestávky ve skupinkách, jelikož se nejčastěji, ve 25 případech, objevovaly odpovědi typu „povídám si s kamarádkami; jdeme do bufetu, posloucháme hudbu...“ Jedenkrát se objevila odpověď - „chodím do vedlejší třídy za kamarády“ a jedenkrát se objevila odpověď - „nasvačím se, dojdou si na toaletu a připravím si na další hodinu“. Toto děvče v předchozích otázkách mělo spíše negativní odpovědi (neodpověděla jak se cítí, do školy chodí nerada, má však 2 – 5 kamarádů).

Většina chlapců, dle odpovědí, preferuje společenskou konverzaci se spolužáky a to ve

třinácti případech. Ve čtyřech případech jdou chlapci raději do jiné třídy za kamarády a dvakrát se objevila podobná odpověď - „sedím v lavici, nebo jdu na záchod; hraju hry na mobilu“.

Co si představíš pod pojmem bezpečí?

Čtrnáct dívek odpovědělo obdobně - „domov, přátelé, rodina“, dále se objevovaly odpovědi jako „nikdo mi neublíží; nic se mi nestane; nemusím mít strach“, v dalších čtyřech případech se objevilo - „ochrana; někdo mě ochrání“, jednou se objevila odpověď - „policie, helma a chrániče na kolo“. Tři dotazníky byly nevyplněné.

Větší část chlapců se shodla také na „rodině, domovu, přátelých“. Další odpovědi, které se liší - „cítím se bezpečně; mít s sebou někoho“, „helma, zbraň“, „být odříznutý od světa; samota“, „ochrana; místo kam nic a nikdo nepříjemný nemůže“. Třikrát se objevilo neví/ nevyplněno.

Cítíš se ve škole bezpečně?

Tabulka 17: Pocit bezpečí ve škole II

Cítíš se ve škole bezpečně?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano vždy	7	7	14
většinou ano	17	10	27
občas ano	2	2	4
spíše ne	1	0	1
vůbec ne	0	0	0
Celkem	27	19	46

Pouze jedna dívka se ve škole necítí moc bezpečně, dvě dívky se cítí bezpečně pouze občas. U zbytku by se dalo říci, že se cítí bezpečně ve větší míře.

U chlapců se ukázalo, že se cítí ve větší míře bezpečně, ale také se našli dva chlapci, kteří si myslí, že by ve škole mohlo být více bezpečno, jelikož se cítí pouze občas bezpečně.

Dalo by se říci, že pokud někdo označí, že se cítí „občas bezpečně, či spíše ne“ tak se může cítit do určité míry nějakým způsobem ohrožen a stálo by to za hlubší prošetření.

Setkal/a jsi se někdy s pojmem šikana?

Tabulka 18: Znalost pojmu šikana III

Setkal/a jsi se s pojmem šikana?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	23	12	35
ne	1	4	5
nevzpomínám si	3	3	6
Celkem	27	19	46

Vzhledem k odpovědím by bylo možné říci, že jsou dívky jsou vnímavější k pojmu, který by měl a je neustále opakován ze všech směrů (škola, média) a mají ho více vžitý. Ale je dobré, že většina dotazovaných ví, že s pojmem již do styku přišla.

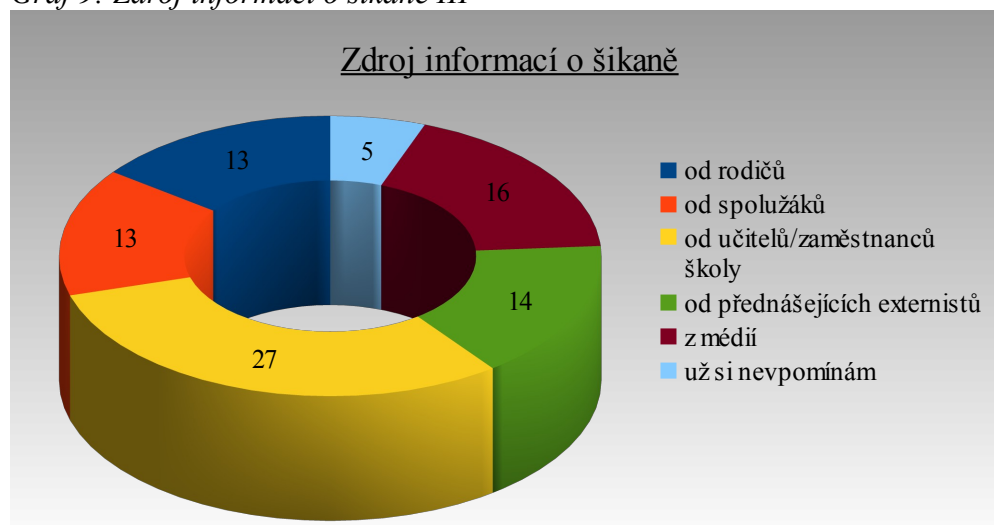
Zkus svými slovy napsat, co podle Tebe šikana je:

Každá z dívek má tento pojem spojený s něčím negativním, nepříjemným: „psychické i fyzické útoky, ubližování, bezdůvodné ponižování, posmívání, nadávky, urážky, výhrůžky“. Pět děvčat uvedlo zajímavý a podobný pohled na šikana: „šikanuje někdo, kdo má problém sám se sebou a proto ubližuje ostatním; někdo kdo si vybíjí vztek na druhém kvůli náboženství, barvě, či nějaké odlišnosti; agresor má problém s přijetím toho druhého“. Tyto všechny dívky uvedli, že problém má agresor/šikanující, což je velmi důležité uvědomění. Další odpovědi, které se mi nepodařilo zařadit ani k první, ani druhé skupince odpovědí: „člověk který je šikanován ve společnosti“, už jenom posmívání se šikana“, nevyjádření své myšlenky“. Jedno děvče dotazník nevyplnilo.

Většina chlapců má šikana spojenou s „bezdůvodným mlácením, bitím, urážkami, ponižováním“, ale také s „omezováním osobní svobody, znepříjemňováním života..“ Dva chlapci nevěděli/neodpověděli.

O koho, či z jakéh zdroj je jsi se informace o šikaně dozvěděl?

Graf 9: Zdroj informací o šikaně III

Žáci volili kombinaci více možných odpovědí. V nejvíce případech je však informuje o problematice škola. Celkem velký počet tvoří také média.

Myslíš si, že se Tvá škola snaží šikaně nějak předcházet? Pokud ano, jak?

Graf 10: Prevence šikany III

Předchází škola šikaně?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	14	7	21
ne	2	2	4
neumím říci	11	10	21
Celkem	27	19	46

Poměr odpovědí „ano, snaží se škola předcházet šikaně“ a „neumím říci, zda škola předchází šikaně“ je stejný. 21 respondentů si uvědomuje snahu školy šikaně předcházet, 4 respondenti si myslí, že škola šikaně nepředchází a zbytek nedokáže říci. Dívky si však prevenci uvědomují ve větší míře, než chlapci.

Vzpomínáš si na nějakou přednášku, či projekt zprostředkovaný školou, který by tě zaujal? Pokud ano, tak co Ti z ně utkvělo v paměti?

14 dívek si nějaké projekty vybavují, většinu z nich zaujala různá „psychologická cvičení na posílení spolupráce; různé psychosociální hry“ a dost často se objevovala odpověď: „povídání si o šikaně v hodinách, nejvíce v Občanské výchově“. 13 dívek neodpovědělo.

12 chlapců si na nic nevzpomnělo. Třikrát se mi objevila úsměvná odpověď - „ředitelské volno/prázdniny“, dále: „návštěva zoo, kde byla sranda“, „dotazníky“, „nauka o spolupráci, projekt v 6.třídě“ - tento projekt zmiňovala i některá děvčata.

Máte ve škole schránku důvěry?

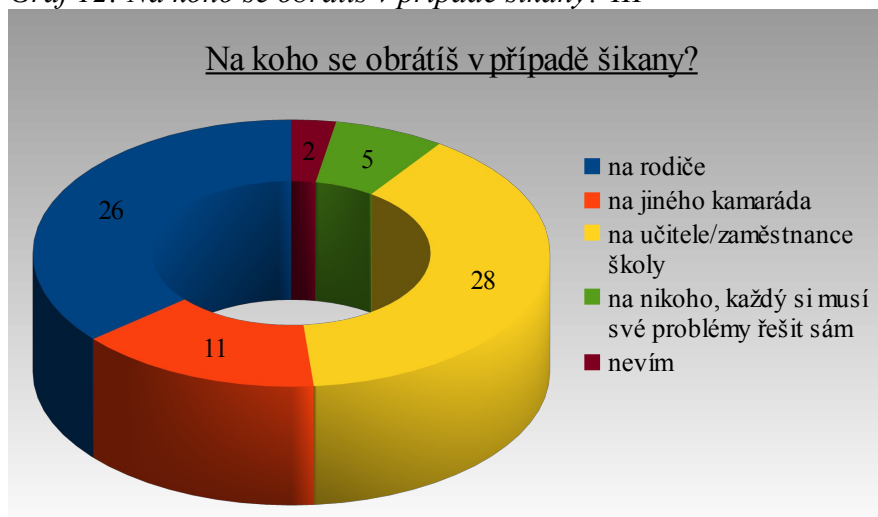
Graf 11: Schránka důvěry III

Pouze 4 respondenti neví, že je ve škole schránka důvěry, jinak jsou žáci ve větší míře informováni, že schránka důvěry je k dispozici, i když 4 děti se pouze domnívají, že ji škola zřízenou má.

Na koho se obrátíš, pokud Tobě nebo Tvému spolužákovi bude někdo ubližovat?

Graf 12: Na koho se obrátíš v případě šikany? III

Žáci opět volili více možností, nejvíce by se však svěřovali učitelům a rodičům. Relativně velký počet respondentů by se též obrátil na kamaráda. Je však alarmující, že 5 respondentů (všichni z nich jsou chlapci) mají za to, že své problémy musí řešit sami a tudíž by se na nikoho neobrátili. Zde by dle mého názoru bylo vhodné snažit se dětem více vštěpovat, že říci si o pomoc není ostuda, ale v některých případech je to nutnost (zejména v

případě tak závažném, jako je šikana, či nějaká forma ubližování).

Myslíš si, že by Tvá škola dokázala šikanu řešit?

Graf 13: Důvěra žáka ve školu v problematice řešení šikany III

21 respondentů škole věří. Je však celkem velký počet žáků, kteří jsou v této otázce značně skeptičtí a myslí si, že šikana by na chvíli pominula avšak po nějaké době by se opět projevila. 4 žáci (2 chlapci, 2 dívky) škole vůbec nevěří, obě z dívek napsaly také dovětek: „podle mě to většinou nijak neřeší“, „podle mě to na škole vůbec nezávisí (problém je u těch dotyčných)“. Zbylých pět žáků neví, zda-li by škola šikanu dokázala řešit.

Setkal/a jsi se někdy Ty osobně se šikanou?

Tabulka 19: Osobní zkušenost se šikanou III

Osobní zkušenost se šikanou	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	7	10	17
ano, ale ne na této škole	4	1	5
ne, nikdy	16	8	24
Celkem	27	19	46

Při pohledu na tabulku je patrné, že zhruba polovina dotazovaných má zkušenost se šikanou, což by se dalo označit za dosti hrozné.

Znáš nějaké organizace, na které se mohou oběti šikany obrátit? Pokud ano, jaké?

15 žákyň nic nevyplnilo, pět dívek „ví, že něco je, ale nemohou si vzpomenout na název“. Zbytek dívek si vzpomněl v převážné většině na Linku bezpečí, objevovala se také Policie.

Chlapci (dalo by se říci) neznají žádnou, když pominu, že dva napsali „metodik prevence“ a jeden „svaz anonymních jehovistů“.

Přepis rozhovoru se školním metodikem prevence

Rozhovor s panem Vladislavem K. jsem absolvovala dne 19.6.2014. Pan Vladislav byl velice sdílný a bylo evidentní, že je v problematice velmi znalý. Veškeré mé otázky zodpovídal otevřeně a přidal mi také různé nadstavby a příklady, které by si mohl nechat pro sebe, čímž mi rozšířil obzory. Rozhovor s ním bych označila za velmi přínosný.

Jakými způsoby se snažíte na vaší škole předcházet šikaně?

„Základem je neustálý kontakt s dětmi, čímž myslím navazování důvěry a podpora sociálních vazeb, poukazování na problematiku, nepřehlížet náznaky...“

Jakou formu komunikace volíte při informování o šikaně?

„Jak jsem řekl, základem je přímý kontakt s dětmi. Dále využíváme nástěnky, zprostředkováváme přednášky. Za velmi zajímavý bych označil projekt „Neubližujme si“, kdy zde vystupovali herci, kteří žákům přehrávali různé scénky na téma problematika šikany.“

Spolupracujete s externími organizacemi při řešení problematiky šikany?

„Spolupracujeme s Pedagogicko-psychologickou poradnou, Střediskem výchovné péče a s různými neziskovkami.“

Necháte se oslovovat, či volíte aktivní přístup?

„Toto mám na starosti já. Sám vyhledávám a oslovuji různé neziskové organizace.“

Má vaše škola zpracován Minimálně preventivní program? Je v něm také zahrnut program proti šikanování?

„Ano.“

Zúčastňují se pedagogové vaší školy nějakých kurzů, či projektů zaměřených na minimalizaci šikany?

„Většinou chodím já sám na setkání metodiků. A co se týká různých školení pro učitele, tak si myslím, že je jich celkem málo. Nepopírám, že nějaké jsou, ale moc jich není.“

Na druhou stranu u nás na škole je celkem slušná komunikace mezi učiteli, tudíž si

důležité informace předáváme.“

Děláte pravidelné průzkumy v jednotlivých třídách, zda-li se šikana mezi dětmi objevuje? Jak často?

„Ano většinou jednou do roka a zaměřuji se na šesté a deváté ročníky.“

Máte schránku důvěry?

„Ano.“

Jsou žáci informováni kam/na koho se mohou obrátit v případě, že jim bude ubližováno?

„Žákům je neustále opakováno, ať už z mé strany, či ze strany třídních učitelů, že za námi, za kýmkoli mohou přijít s jakýmkoli problémem. Nebazírují na tom, aby chodili pouze za mnou, jako za metodikem, či za paní ředitelkou. Pokud mají důvěru v nějakého učitele je to jedině dobře. Ale každopádně se jim snažíme vštěpovat, že jsme tady pro ně.“

Řešili jste za posledních pět let šikanu na vaší škole?

Pan Vladimír mi povídal o několika případech šikany, které museli řešit. Šlo jak o chlapeckou šikanu, tak i o dívčí, kdy dívky k šikanování využívaly také sociální síť.

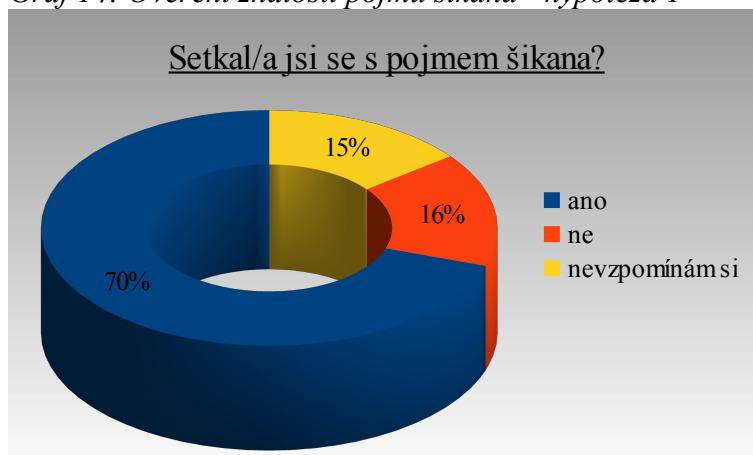
Povídal mi také o tom, jak rodiče někdy ztěžují jejich práci, kdy si nejsou schopni připustit, že mají doma agresora. V jiném případě se rodiče rozhodli, že šikanovanou dívku přeloží na jinou školu, aniž by dali prostor pro to, aby situaci řešila škola.

11. Vyhodnocení hypotéz

1. Hypotéza – *Předpokládám, že každý žák druhého stupně základní školy se někdy setkal s pojmem šikana.*

Na základě vyhodnocení otázky číslo 10 - „Setkal jsi se někdy s pojmem šikana?“ musím konstatovat, že tato hypotéza se mi nepotvrdila.

Graf 14: *Ověření znalosti pojmu šikana - hypotéza 1*

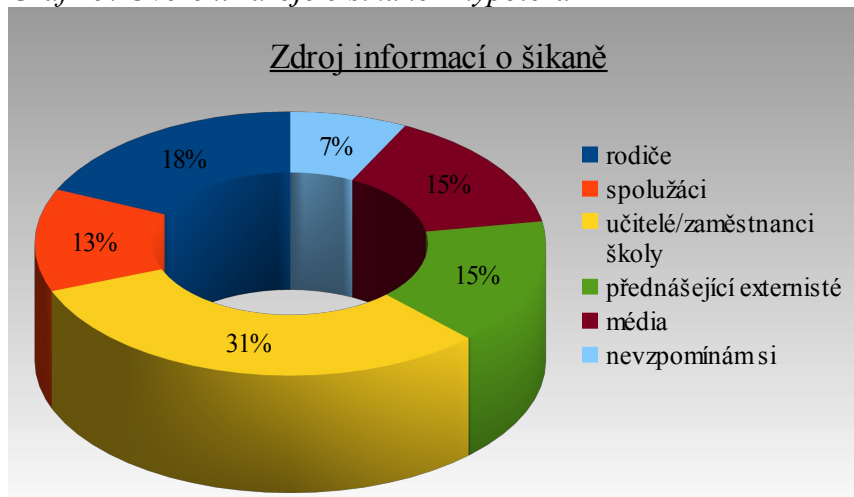
I přes snahu všech škol na kterých jsem průzkum prováděla, je zřejmé, že se najdou tací žáci, kteří tvrdí, že se s pojmem šikana nikdy nesetkali.

Abych si ověřila, zda skutečně pojem neznají, tak jsem zařadila též otázku, aby žáci napsali co podle nich šikana je a je potřeba říci, že na tuto otázku odpovídali, i ti (a někteří správně), kteří u otázky číslo 10 označili zápornou odpověď. Ale je skutečnost, že se našli i tací, kteří skutečně odpověď číslo jedenáct zkrátka nevyplnili.

2. Hypotéza – Předpokládám, že v nejvíce případech žáky informuje v problematice šikany škola.

Na základě vyhodnocení otázky číslo 12 mohu říci, že se mi tato hypotéza potvrdila.

Graf 15: Ověření zdroje o šikaně - hypotéza 2

I přes to, že žáci volili více variant vyšlo najevo, že se v nejvíce případech o šikaně dozvídají ve škole, ať už je to v rámci výuky od učitelů, nebo od externistů, které škola najímá.

3. Hypotéza - Předpokládám, že se šikanou mají více zkušenosti chlapci, než děvčata.

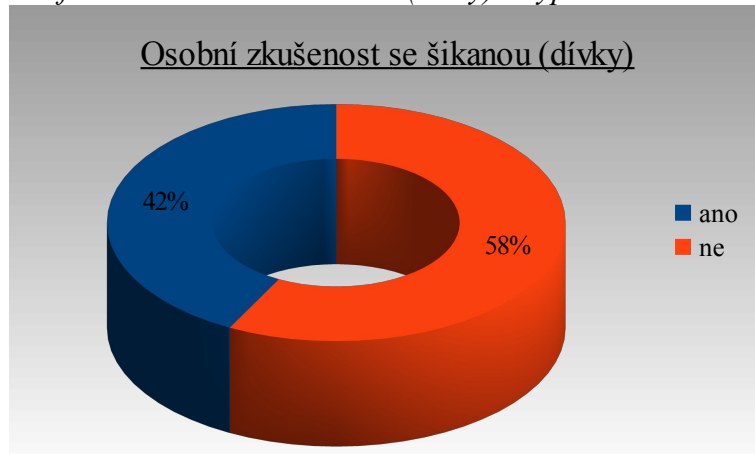
Tabulka 20: Zkušenost se šikanou - hypotéza 3

Setkal jsi se někdy se šikanou?	Počet		Celkem
	Dívky	Chlapci	
ano	13	18	31
ano, ale ne na této škole	9	4	13
ne, nikdy	30	21	51
Celkem	52	43	95

V tabulce je možné vidět, jak odpovídaly dívky a jak chlapci. Děsivým faktem lze označit to, že 44 respondentů z 96 (jeden chlapec neodpověděl) má osobní zkušenost se šikanou, což činí zhruba 46%.

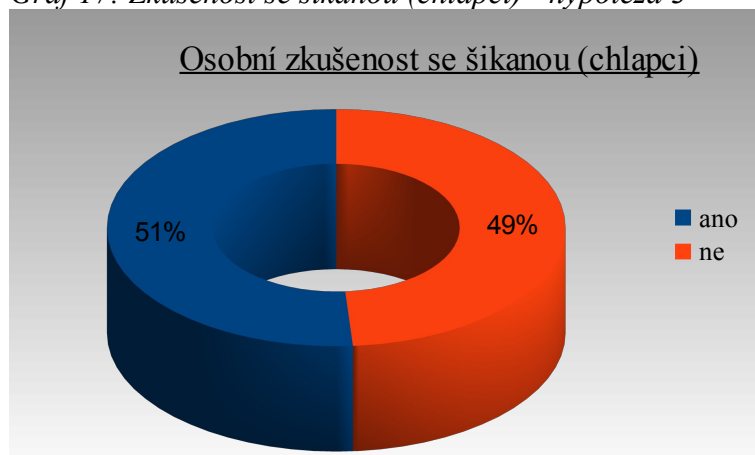
Ale abychom si dovedli představit jak to s osobní zkušeností je u jednotlivých pohlaví, bude efektivní, když data znázorním též graficky.

Graf 16: Zkušenost se šikanou (dívky) - hypotéza 3

Je hrozné, že přes 40% dotazovaných dívek má osobní zkušenost se šikanou.

Graf 17: Zkušenost se šikanou (chlapci) - hypotéza 3

Je více, než alarmující zprávou, že 51% dotazovaných chlapců uvádí, že má osobní zkušenost se šikanou!

Není vůbec podstatné, jakou roli (agresor, oběť, přihlížející) v procesu šikany dotazovaní respondenti hráli, je znepokojivé, že se šikanou museli přijít do kontaktu vůbec, i přes snahu škol – přes preventivní opatření, podporu solidarity...

Lze říci, že hypotéza číslo 3 je, na základě odpovědí na otázku číslo 18, potvrzena.

Závěr

Hlavním cílem teoretické části této bakalářské práce bylo seznámení a ucelené zpracování základních informací o šikaně. Jednotlivé kapitoly teoretické části definují a popisují základní pojmy, které jsou s touto problematikou spojeny.

Skutečnou podstatu této práce vidím v praktické části, která může přinést cenné informace jednotlivým školám. Díky dotazníkovému šetření lze nabídnout pohled do interních pocitů žáků ve spojení s tím, jak jsou spokojeni ve své škole, třídě, do jaké míry se cítí bezpečně, do jaké míry mají důvěru ve školu a tím pádem ve své pedagogy. Další přínosnou informací by mohlo být zjištění jak efektivní je dosavadní informování o šikaně. Tím, že pedagogové budou moci nahlédnout do nitra svých žáků* a prostřednictvím tohoto výzkumu dostanou zpětnou vazbu ke své dosavadní práci.

Základním cílem bylo ověřit si, zda se o šikaně skutečně na školách mluví do takové míry, že si děti informace o ní „vryjí“ do paměti. Zda jsou formy komunikace zvolené vhodně - tak, aby si děti dokázaly z nástěnek, brožur, přednášek, scének (...) zapamatovat alespoň základní preventivní opatření, které by měly vést k (vzájemné) ochraně dětí. Celkem důležité bylo zjištění, zda děti mají skutečně v tak vysoké míře osobní zkušenost se šikanou. Z dotazníkového šetření vyplynulo, že zhruba 46% dotazovaných má nějakou osobní zkušenost.

Lze říci, že se o šikaně mluví celkem dost, pořád to nestačí k tomu, aby byly děti před tímto „strašákem“ dostatečně chráněny. Stálo by za hlubší úvahu proč tomu tak je, ale k tomu by bylo potřeba další, hlubší studium této problematiky...

* Tím však nechci tvrdit, že díky jednorázovému šetření znám děti lépe, to v žádném případě. Jen si myslím, že je možné, že ke mne jako k cizímu člověku mohou být upřímní a otevřený vzhledem k tomu, že k mé osobě nemají vybudovaný žádný vztah (ani pozitivní, ale ani negativní).

Resume

This thesis is divided into theoretical and practical parts. The theoretical parts contains eight chapters. The theoretical part deals with basic concepts associated with the issue of bullying, such as aggression, speeches and dealing with bullying. It is also important chapter, which addresses the prevention of bullying. In the last theoretical chapter lists the basic organization for the victims and their families. The practical part contains a particular methodology and data processing.

Seznam odborné literatury

Základní literatura:

BOURCET, Stéphane. *Šikana na ulici, ve škole, doma*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01552-8

ELLIOTOVÁ, Michele. *Jak ochránit své dítě*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-034-0

HARTL, Pavel. *Stručný psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál 2004. ISBN 80-7178-803-1

KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál 2001. ISBN 80-7178-513-X

KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách*. 1.vyd. Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-123-1

LOVASOVÁ, Lenka. *Šikana*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí 2006. ISBN 80-86991-65-2

RÖSLEROVÁ, Petra. *Slabikář násilí páchaného na dětech*. Praha: Úřad vlády České republiky 2009. ISBN 978-80-87041-92-5

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1.vyd. Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-049-9

ŘÍČAN, Pavel, JANOŠOVÁ, Pavlína. *Jak na šikanu*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing 2010. ISBN 978-80-247-2991-6

VÁGNEROVÁ, Kateřina a kolektiv. *Minimalizace šikany*. 1. vyd. Praha: Portál 2009. ISBN 978-80-7367-611-7

Sekundární literatura:

BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. 1.vyd. Praha: ISV 2004. ISBN 80-86642-08-9

ERB, Helmut H. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. 1.vyd. Praha: Amulet 2000. ISBN 80-86299-22-8

GAJDOŠOVÁ, Eva. *Rozvíjení emoční inteligence žáků*. 1. vyd. Praha: Portál 2006. ISBN 80-7367-115-8

KREJČÍŘOVÁ, Olga a kolektiv. *Drogy a šikana – stále nebezpečí*. 1. vyd. Vsetín: Město Vsetín 2007. ISBN 978-80-254-0524-6

SAK, Petr. *Proměny české mládeže*. 1. vyd. Praha: Petrklíč 2000. ISBN 80-7229-042-8

Elektronické zdroje:

www.minimalizacešikany.cz

<http://www.nicm.cz/sikana-charakteristika>

<http://www.policie.cz/clanek/preventivni-informace-sikana.aspx>

<http://www.sikana.org/>

<http://www.zachranny-kruh.cz/pro-verejnost/kriminalita-rizikove-chovani/sikana-a-nasili/co-je-to-sikana.html>